

บทที่ ๓

มารยาทตามหลักพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับมารยาทตามหลักพระธรรมวินัย ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งมีเนื้อหาตามลำดับดังนี้

๓.๑ แนวคิดเกี่ยวกับมารยาทตามหลักพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๑.๑ ความสัมพันธ์ของหลักพระธรรมวินัยกับมารยาท

พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญเรื่องมารยาทของบุคคลเป็นอย่างมาก เริ่มตั้งแต่การคิดเรื่องบุคคลที่สมควรเข้ามาบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ดังในพระไตรปิฎกมหาวรรค เรื่องปัฟพัชเชตัพพะ ทวัตตังสวาร บุคคลไม่ควรควรให้บรรพชา ๓๒ จำพวก ซึ่งเป็นบุคคลที่ไม่สมประกอบ เป็นต้น^๑ และเพื่อเป็นการสมควรแก่บุคลิภาพแล้ว ก็ทรงมีพระพุทธานุญาตตามพระวินัยข้อเสขียกัณฑ์รวม ๗ หมวด ได้ ๗๕ ข้อ คือ เสขียวัตถ์ เพื่อควบคุมอาจารย์ของภิกษุสงฆ์ อันเป็นเรื่องมารยาทโดยตรง^๒

สิกขาบททั้งหมดทั้งของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ โดย สรุพมี ๒ ประเภท คือ โลกวัชชะ และ ปณณัตติวัชชะ^๓ แม้อาบัติที่เกิดจากการล่วงละเมิดสิกขาบทนั้นๆ ว่าโดยโทษ ก็มี ๒ ประเภทเช่นกัน คือ โลกวัชชะ และ ปณณัตติวัชชะ^๔ “วัชชะ” ในคำว่า “โลกวัชชะและปณณัตติวัชชะ” นั้น แปลว่าโทษ ความผิด^๕ “โลกวัชชะ” แปลว่าโทษทางโลก ความผิดแก่ชาวโลก หมายถึง อุกุศลกรรมบถทางที่นำไปสู่ความชั่ว สิกขาบทที่เป็นโลกวัชชะนั้น ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ เมื่อล่วงละเมิดแล้วย่อมมีความผิดทั้งสิ้น เพราะเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสมทั่วไป เกิดจากจิตที่เป็นอกุศล เช่น การพูดเท็จ การดื่มสุราเมรัย การทำลายชีวิต พระขีณาสพทั้งหลายย่อมจะไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทที่เป็นโลกวัชชะ

^๑ วิ.ม.อ. (ไทย) ๔/๑๑๙/๑๘๔-๑๘๕.

^๒ วิ.ม.อ. (ไทย) ๒/๕๗๖-๖๕๔/๖๔๙-๗๓๕.

^๓ วิ.อ. (ไทย) ๑/๔๒/๒๓๙.

^๔ กงขา.อ. (บาลี) ๑๓๗.

^๕ ฎีกาคาถา/๔๒, อภิธาน.สุจิ.๑๔๒.

“ปณณัตติวัชชะ” แปลว่า โทษทางพระบัญญัติ ความผิดตามพระบัญญัติสิกขาบทที่เป็นปณณัตติวัชชะ นั้น พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้แก่ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ ปรับโทษแก่สงฆ์ผู้ล่วงละเมิด ไม่ปรับโทษแก่คฤหัสถ์ เช่น การฉันอาหารในเวลาวิกาล การพรากรกฏคาม การเล่นน้ำ ปรับโทษแก่ภิกษุเท่านั้น แต่ไม่ปรับโทษแก่คฤหัสถ์ พระชินาสพเมื่อไม่รู้ว่าจะล่วงละเมิดสิกขาบทที่เป็นปณณัตติวัชชะ ได้^๖

การที่พระพุทธเจ้าทรงให้น้ำหนักในเรื่องโลกวัชชะเป็นสาเหตุหนึ่งในการบัญญัติพระวินัย ก็เพราะกิริยามารยาทเป็นที่มาแห่งความเลื่อมใสศรัทธาของบุคคลอื่นๆ ดังจะเห็นได้จากเหตุแห่งพระบัญญัติพระวินัย เพื่อประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ

๑. เพื่อความเรียบร้อยแห่งสงฆ์
๒. เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
๓. เพื่อข่มบรูุษผู้เก้อยาก
๔. เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งหมู่ภิกษุสงฆ์มีศีลดีงาม
๕. เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน
๖. เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะพึงเกิดในอนาคต
๗. เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส
๘. เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่เลื่อมใสแล้ว
๙. เพื่อความตั้งมั่นแห่งสังฆธรรม
๑๐. เพื่อเอื้อเฟื้อพระวินัย^๗

จะเห็นได้ว่ากฎเกณฑ์รับผู้ที่จะเข้ามาบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา เมื่อบรรพชาอุปสมบทแล้วต้องประพฤติปฏิบัติตามพระวินัยมากมายเพื่อควบคุมความงามในการปฏิบัติ เพื่อความสมบูรณ์และเพื่อให้เป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธาแก่มหาชนด้วยหากจะมองให้ชัดก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับสมณสาธูปดังจะเห็นได้ว่าบุคลิภาพ ดังเป็นเครื่องแสดงออกซึ่งมารยาท กล่าวคือกิริยามารยาทของบุคคลนั่นเอง ขอให้ฝึกกิริยาทุกขณะที่ ยืน เดิน นั่ง นอน ให้เรียบร้อยจะถือว่าเป็นผู้มีมารยาทที่ดีได้อย่างไร

^๖ มลีนท. (ไทย) ๒๑๓-๒๑๔.

^๗ วิมพา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘-๒๙

แท้จริงแล้ว เสขิยวัตรมีทั้งหมด ๗๕ ข้อ เป็นเหมือนบทบัญญัติที่มาในพระปาติโมกข์นี้ แต่ที่เป็นสงฆ์เรียกว่า อภิสมจารมณียกฤษุสงฆ์ ซึ่งเป็นเรื่องของบุคลิกภาพทั้งสิ้นอย่างไรก็ดี ในเรื่องจำกัด เป็นเรื่องเสขิยวัตรเท่านั้น

๓.๑.๒ ความหมายของมารยาทตามพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

คำว่า *มารยาท* หรือ *มรรยาท* เมื่อสื่อถึงความหมายตามพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแล้ว ก็มักจะมองไปที่คำว่า “อาจารย์” ซึ่งมาจากคำว่า “อา+จาร” อา แปลว่า ทัว, ทัวไป, ครอบคลุม ทัวถึง, ยิง, กลับความ ตามนัยของนิบาตศัพท์ทางไวยากรณ์บาลี ส่วนศัพท์ว่า “จร หรือ จาร” แปลว่า ความประพฤติ หรือเที่ยวไป ดังมีรูปวิเคราะหว่า “อาทเรน จรติติ อาจาโร. แปลว่า ผู้ใด ย่อม ประพฤติโดยเอื้อเฟื้อ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่ามีอาจารย์ คือผู้มีความประพฤติโดยเอื้อเฟื้อ”^๘

อาจารย์ตามนัยแห่งอภิธรรมปิฎก คัมภีร์วิภังค์ พระพุทธองค์ตรัสเกี่ยวกับอาจารย์ ไว้ว่า “อาจารย์ เป็นไฉน คือ ความไม่ล่วงละเมิดทางกายทางวาจา ทั้งทางกายและวาจา นี้เรียกว่า **อาจารย์** ศิลสังวรแม้ทั้งหมดก็เรียกว่า **อาจารย์** ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ไม่เลียงชีวิตด้วยการให้ไม้ไผ่ ให้ใบไม้ ให้ดอกไม้ ให้ผลไม้ ให้เครื่องสนาน ให้ไม้ชำระฟัน การพูดยกย่องเพราะต้องการประจบ ให้เขารักการพูดที่เล่นที่จริงเหมือนแกงถั่ว การรับเลี้ยงเด็ก การรับใช้ส่งข่าวสาร หรือด้วยมิจฉาอาชีวะ อย่างใดอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ นี้เรียกว่า **อาจารย์**”^๙

อาจารย์ที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสจารย์ อธิบายไว้ว่า **อาจารย์** หมายถึง การไม่ล่วงละเมิดทางกาย การไม่ล่วงละเมิดทางวาจา การไม่ล่วงละเมิดทางกายและทางวาจา หรือ การสำรวมศีลทั้งหมด คือการไม่เลียงชีพด้วยอาชีพที่ผิด ที่พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ เช่น ไม่เลียงชีพ ด้วยการให้ไม้ไผ่ ให้ใบไม้ ผลไม้ เครื่องสนาน ไม้สีฟัน ไม่เลียงชีพด้วยการทำตนต่ำกว่าคฤหัสถ์ ด้วยการพูดเล่นเป็นแกงถั่ว(จริงบ้างไม่จริงบ้าง) ไม่เลียงชีพด้วยการเลี้ยงเด็ก และการรับส่งข่าว^{๑๐}

สรุปได้ว่า คำว่า “**อาจารย์**” ตามความแห่งนัยนี้ คือความประพฤติโดยเอื้อเฟื้อด้วยการไม่ ละเมิดที่แสดงออกทั้งทางกาย และทางวาจา” ทั้งที่เป็นกายกรรมและวจีกรรมในทางที่จะไม่ก่อให้เกิด ความเสื่อมเสียการประพฤติปฏิบัติตามข้อที่พระพุทธเจ้าห้ามและทำตามข้อที่ทรงอนุญาต

^๘ ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ, **พระไตรปิฎกวิเคราะห์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (พิษณุโลก : โฟกัส ปริ้นตริง จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๒๖๐-๒๖๑.

^๙ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๑๓/๓๘๘.

^{๑๐} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๔/๑๘.

อีกศัพท์หนึ่ง ท่านใช้คำว่า “อชฌาจารย์” มาจากศัพท์ว่า “อธิ” แปลว่ายิ่ง, ใหญ่, ทับ แปลง อธิ เป็น อชฌ ส่วนคำว่า “อาจารย์” ก็คือมารยาทที่เป็นไปทั้งทางกายและวาจา ดังกล่าวแล้ว

ในวินัยปิฎก มีพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “ในปฐมโพธิกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุทั้งหลายได้ประครองพระหุทัยให้ทรงยินดีแล้วตลอด ๒๐ ปี มิได้ทำอชฌาจารย์ (ความประพฤติล่วงละเมิด) เห็นปานนี้ (ให้เกิดขึ้นเลย) พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอาอชฌาจารย์นั้นนั่นเอง จึงตรัสพระสูตรนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง พวกภิกษุได้ประครองจิตของเราให้ยินดีแล้วหนอ” คราวนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อไม่ทรงเล็งเห็นอชฌาจารย์ (ความประพฤติล่วงละเมิดเช่นนั้นของภิกษุทั้งหลาย) จึงมิได้ทรงบัญญัติปาราชิกหรือสังฆาติเสส แต่ได้ทรงบัญญัติกองอาบัติเล็กน้อย ที่เหลือไว้เพียง ๕ กองเท่านั้น ในเพราะเรื่องนั้นๆ เพราะเหตุนั้น ท่านพระอุบาลีเถระ จึงได้กล่าวไว้ว่า “เพราะสิกขาบท ยังมิได้ทรงบัญญัติไว้”^{๑๑} เช่น การละเมิดอชฌาจารย์ของพระภิกษุชื่อว่าสุทิน ที่ทำการละเมิดกับอดีตภรรยา เมื่อละเมิดแล้วทำให้เกิดวิปปฏิสาร คือความเดือดร้อนใจ นอกจากคำว่า “อชฌาจารย์” ท่านยังมุ่งหมายถึง กิริยามารยาทที่ล่วงละเมิดมากเกินไป (อธิ / ทับ) ดังข้อความในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคที่ว่า “ศีลของภิกษุผู้สงฆ์ ในวัตรก็ดี ในอาบัติก็ดี ในอชฌาจารย์ก็ดี ชื่อว่าเวมติกศีล”^{๑๒} ท่านอธิบายอชฌาจารย์ว่า “อชฌาจารย์ที่ละเมิดกรรมกิเลสทั้งหลาย อันเป็นธรรมเครื่องเศร้าหมองทั้งในกายทวารและวจีทวาร เป็นอันประกาศแล้วด้วยศีล”^{๑๓} ดังนั้น อชฌาจารย์ในที่นี้ก็คือกิริยามารยาทอันไม่ดีงาม ที่ก่อให้เกิดความระแวงสงสัยในความบริสุทธิ์ของตนนั่นเอง อีกนัยหนึ่ง พระสิริมังคลาจารย์ อธิบายไว้ในคัมภีร์มัจจุลททีปนี ว่า “กายิกวาจสิกขาอชฌาจารย์นิเสธนโต เจส กายญจ วาจญจ วินยิตติ วินโย. แปลว่า อุปายสำหรับฝึกหัดกายและวาจา ชื่อว่าวินัย เพราะเป็นเครื่องป้องกันอชฌาจารย์ทางกายและวาจา”^{๑๔}

ดังนั้น อชฌาจารย์ในที่นี้ก็คือกิริยามารยาทที่เนื่องด้วยกายกรรมและวจีกรรมนั่นเอง ดังนั้น อุปายสำหรับฝึกหัดกายและวาจาอันเนื่องด้วยกิริยามารยาทให้เกิดความงดงาม ก็คือวินัย หรือส่วนแห่งคำสอนเนื่องด้วยวินัยปิฎก ที่ควบคุมความประพฤติทางด้านกายและวาจา

อีกคำศัพท์หนึ่งมารยาท ในภาษาบาลีเรียกว่า “**อากัปกิริยา**” คืออาการกิริยาของการแสดงออกทางพฤติกรรมด้วยการกระทำหรือคำที่พูดออกมาของมนุษย์ มีรูปวิเคราะหตามบทพิจารณาของบรรพชิตว่าด้วยอภินิหารปัจเจกขณะธรรมสูตร ดังนี้ว่า “อญญโณ เม อากัปโป กรณียो” แปลว่า

^{๑๑} วิ.อ. (ไทย) ๒/๒๙. สมันตปาสาทิกา แปลภาค ๒.

^{๑๒} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๗.

^{๑๓} วิสุทฺธิมหาฎีกา. (บาลี) ๑/๓๑.

^{๑๔} มัจจุลททีปนี. (บาลี) ๑/๑๑๕/๑๓๖, วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๘. สมณต.

“อากัปกริยาอย่างอื่นอันเราพึงกระทำ”^{๑๕} ในคัมภีร์อรรถกถา ท่านอธิบายความว่า “บรรพชิตพึงพิจารณาว่า อากัปกริยาเดินอันใดของเหล่าคฤหัสถ์ คือ อย่างก้าวไม่กำหนด โดยอาการยืดออกคอต้งอย่างสง่างาม เราพึงทำอากัปกริยาต่างไปจากอากัปกริยาของคฤหัสถ์นั้น เราพึงมีอินทรีย์สงบมีใจสงบมองชั่วแอก อย่างก้าวกำหนดแต่น้อย “ไม่ย่างก้าวยาว” พึงเดินไปเหมือนนำเกวียนบรรทุกน้ำไปในที่ขรุขระ ด้วยว่า บรรพชิตพิจารณาอยู่อย่างนี้ ย่อมมีอากัปกริยาสมควร สิกขา ๓ ย่อมบริบูรณ์”

อากัป หมายถึง กิริยาอาการ เช่น การเดิน ยืน นั่งนอน การกิน การพูด ถ้าเป็นหญิงก็จะเอียงอาย แฉ่มซ้อยนุ่มนวล ถ้าเป็นชายก็จะองอาจ เด็ดเดี่ยว หรือ แข็งกร้าว เป็นต้น เป็นเครื่องแสดงให้รู้ถึงเพศหญิงหรือชาย ย่อมปรากฏไปตาม ภาวะรูปทั้ง ๒ ถ้ามีอิทธิภาวรูป เป็นผู้ปกครองในร่างกายนั่น ก็จะมีรูปร่างสัณฐาน มีกิริยาอาการเป็นหญิง ถ้ามีบุริสภาวรูปเป็นผู้ปกครองในร่างกายนั่น ก็จะมีรูปร่าง สัณฐาน มีกิริยาอาการเป็นชาย ทั้งนี้ก็เพราะเนื่องจากกรรม^{๑๖}

ดังนั้น “อากัป” ก็คือ กิริยามารยาทในการแต่งตัวที่ทำให้เกิดความเรียบร้อยดีงาม ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “dressing well” ส่วน “อากัปกริยา” (manner, characteristic) กิริยาท่าทางในการแสดงออก เช่น การเดิน การพูด การกระทำ หรือ ความเป็นอยู่ ความเป็นไป กิริยาท่าทางของร่างกายซึ่งนิยมเรียกว่า อาการ ๓๒ อย่าง

๓.๒ มารยาทว่าด้วยความเคารพตามหลักพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๒.๑ ประเภทของความเคารพ

แนวความคิดแสดงความเคารพในพระพุทธศาสนา กล่าวถึงว่า การแสดงความเคารพนั่น เฉพาะในหมู่บรรพชิต มีพระภิกษุ สามเณร เป็นต้น ย่อมแสดงหรือปฏิบัติต่อกัน ๔ วิธี คือ (๑) **อภิวาท** หรือ วันทนา คือ การกราบหรือการไหว้ (๒) **อุฏฐานะ** คือ การลุกยืนขึ้นเพื่อต้อนรับ (๓) **อัญชลีกรรม** คือ การประณมมือไหว้ และ (๔) **สามิจกรรม** คือ การแสดงอภัยหรืออหิมาภัยที่ดีต่อกัน เช่นผู้น้อยหลีกเลี่ยงให้ที่นั่ง นั่งข้างหลัง หรือเวลาเดินก็เดินเยื้องหรือเดินตามหลังผู้ใหญ่ ต่อหน้าผู้ใหญ่ก็ลดทอน ถอดรองเท้าเป็นต้น นี่เป็นหลักปฏิบัติข้อใหญ่ๆ และในกรณีข้อธรรม คือพระธรรมวินัยที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว ก็เอื้อเพื่อ เกื้อกูล ศึกษาและปฏิบัติตาม^{๑๗}

^{๑๕} อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๘/๑๐๔.

^{๑๖} ผศ.ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ, **รูปปรมัตถ์ และนิพพาน**, (พิษณุโลก : โฟกัสการพิมพ์, ๒๕๕๙), หน้า ๔๑.

^{๑๗} ก่องแก้ว วีระประจักษ์, **การแสดงความเคารพต่อกันของพระภิกษุ**, นิตยสารศิลปากร (ก.ย. – ต.ค. ๒๕๔๕). [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล : <http://oknation.nationtv.tv/blog/phaen/2007/10/24/entry-1> [๗ มกราคม ๒๕๖๐].

พระพุทธองค์ได้ทรงวางระเบียบไว้เพื่อเป็นทางสำเหนียกของภิกษุทั้งหลาย ให้ชื่อว่า ระเบียบแห่งการแสดงความเคารพของภิกษุ ความในระเบียบสรุปได้ดังนี้

อภิวาทหรือวันทนา ในบาลีพระสูตรไม่ได้กล่าวถึงท่าทางไว้ว่าทำอะไร มีแต่เพียงว่า แรกมาถึงทำก่อนนั่ง เมื่อกลับลุกจากที่นั่งก่อนจึงทำและยังได้กล่าวว่า หมายถึงการหมอบพุบแทบเท้า ด้วย ฉะนั้นอภิวาทน่าจะได้แก่ยืนไหว้ ใช้เป็นการไหว้อย่างสูงได้เช่นเดียวกับการถวายบังคม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ในกาลก่อนข้าราชการนั่งคุกเข่าทำพรหม ประนมมื่อยกขึ้นเหนือศีรษะสามคาบหรือแสดงเคารพแก่เจ้านายใช้หมอบกราบ คือหมอบลงประนมมือก้มศีรษะลงบนคาบเดียว

ในบาลีพระวินัยระบุว่า วันทนา หมายถึง กราบ เช่นกล่าวว่าให้วันทนาเท้าภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้น คำว่า “อภิวาท และวันทนา” สองศัพท์นี้หมายถึงการกราบก็ได้ การไหว้ก็ได้ โดยให้ทำแก่ภิกษุผู้แก่พรรษาว่า และพระเถระผู้ใหญ่ อย่างเช่น ในเวลาไปหาท่านผู้ใหญ่ในสถานที่ใช้นั่งบนพื้น ควรใช้กราบสามหนด้วยเบญจางคประดิษฐ์คือจรดหน้าผาก ฝ่ามือทั้งสอง และเข่าลงที่พื้น หรือใช้หมอบกราบพุบแทบเท้า แสดงอาการอย่างทำแก่เจ้านายไม่ใช้ทำในทางพระก็ได้ดูไม่ขัดตา ถ้าเข้าหาท่านในสถานที่ใช้นั่งเก้าอี้ ควรใช้ยืนไหว้ ประนมมื่อยกขึ้นเหนือศีรษะหรือพอสื่อหน้า โดยฐานานุกรมของท่าน เป็นที่เคารพพอประมาณยกเสมอหน้า ก้มศีรษะลงน้อยหนึ่ง ทำคาบเดียว

อนึ่ง อภิวาทนี้ไม่ควรทำในบ้านและตามทางนอกราม ไม่ควรทำเมื่อห่มจีวรคลุมสองบ่า และขณะนั่งอยู่ในสำนักท่านผู้ใหญ่กว่า ก็ไม่ควรทำอภิวาทแก่ท่านผู้อื่น เว้นไว้แต่มีบทให้ทำเช่นขมาลงมาโดยลำดับ

อุฏฐานะ คือลุกยืน นั้นเป็นธรรมเนียมที่ใช้อยู่ครั้งพุทธกาล แต่ก่อนนี้ในเมืองเราใช้ธรรมเนียมหมอบคลานเป็นการแสดงความเคารพ ยืนไม่เคารพ จึงขัดกันอยู่ทำให้ไม่เข้าใจ แต่ในปัจจุบันประเพณีเมืองเปลี่ยนใช้ยืนเป็นเคารพเขารอยตรงกันแล้ว และการลุกยืนนี้ควรใช้ เมื่อเห็นพระเถระผู้ใหญ่กว่ามาในที่ไม่ได้ใช้นั่งบนพื้น โดยการยืนตรงตัวหันหน้าไปทางท่าน ท่านยังไม่นั่งลงเพียงใด อย่าเพิ่งนั่งลงเพียงนั้นต่อท่านนั่งลงแล้ว จึงนั่งได้ ในขณะเวลานั่งเข้าแถวหรือเข้าประชุมอยู่ในหมู่สงฆ์บนอาสนสงฆ์ หรือในสถานที่ใช้นั่งบนพื้นเห็นพระผู้ใหญ่กว่ามาไม่ควรลุกยืน หรืออยู่ในสำนักท่านผู้ใหญ่กว่าเห็นท่านผู้อื่นมาก็ไม่ควรลุกยืน

อัญชลีกรรม คือประนมมือนั้น ยกขึ้นเพียงอกทำแก่ท่านผู้ใหญ่ใช้ได้ทั้งขณะยืนและนั่ง แต่ไม่จำเป็นต้องประนมอยู่ตลอด ควรทำเวลาฟังคำสั่ง เวลากล่าวคำมัสการพระสวามณต์ ทำวินัยกรรม ฟังพระธรรมเทศนาและกิจอื่นๆ อันควรแก่เคารพ แต่ถ้าใช้เพื่อการกราบไหว้ ประสัทธิพรให้ให้

เขาขมาโทษเขา ควรยกมือประนมขึ้นไม่ถึงอก อนึ่ง ถ้านับการไหว้เข้าในอัญชลีกรรม ด้วยเป็นอัญชลีกรรมอย่างสูงควรทำเฉพาะแก่ผู้ใหญ่กว่าและการประนมขึ้นไม่ถึงอกใช้ทำได้ทั่วไป

สามิจักรม คือแสดงอัชฌาศัย เช่น เดินหลัง นั่งหลัง ให้ที่นั่ง หลีกทาง ถดรุ่ม ถอดรองเท้า เป็นต้นอย่างพึงรู้จักทำแก่ผู้แก่กว่าและอ่อนกว่า โดยสมควรแห่งประเภทแห่งการบางอย่างควรทำแม้แก่คฤหัสถ์ เช่นมีเป็นวัตรของพระภิกษุ ไม่สรวมรองเท้า ไม่กั้นร่มเข้าไปในบ้าน ในขณะที่นั่งเข้าแถวหรือนั่งประชุมอยู่ในหมู่สงฆ์ บนอาสนสงฆ์หรือในสถานที่ใช้นั่งบนพื้น เห็นท่านผู้ใหญ่กว่ามา พึงนั่งท่าตรง มีอาการสำรวม ทอดตาดูท่านแสดงมนสิการในท่าน ไม่ควรลุกยืน ไม่ควรอภิวาท หากเดินไปตามทางพบท่านเข้า พึงหยุดยืนหันหน้าไปทางท่าน มีอาการสำรวมทอดตา ดูท่านแสดงมนสิการในท่านอาการเช่นนี้ เป็นปางถวายเนตร กล่าวว่สมเด็จเจ้าพระยาสาธิตทรงแสดงความเคารพแก่พระมหาโพธิพุทธคัยด้วยอาการอย่างนั้นพระพุทธองค์ทรงเพ่งมองต้นโพธิ์

อนึ่ง เมื่อเดินไปตามทางหากางร่มอยู่พบท่าน พึงหุบลงหรือเบนจากศีรษะโดยฐานานุรูปของท่าน ถ้าสรวมรองเท้าพึงถอดออก แต่ถ้าท่านสรวมด้วยก็ไม่จำเป็น และถ้านั่งอยู่ในที่ควรจะลุกให้ พึงลุกขึ้น หากพบพระเจ้าแผ่นดินหรือพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่เสด็จผ่าน พึงหยุดยืนแสดงอาการถวายเนตร เช่นแสดงแก่พระเถระผู้ใหญ่ดังกล่าวข้างต้น

หากพบผู้อื่นแสดงความเคารพตามทาง ควรแสดงมนสิการตอบโดยยกมือขวาขึ้นหรือเบนร่ม แต่อย่าใช้พยักหน้า หากไปพบศพ พึงหยุดยืนหรือนั่ง สุดแต่สถานที่ แสดงอาการดุขี้ คือ นั่งทอดตาดูศพ นึกให้ส่วนบุญหรือนั่งปลงกรรมฐาน การแสดงความเคารพต่อกันนั้น เป็นธรรมเนียมมีแตกต่างกัน หากแต่ฝ่ายพึงทำตามระเบียบของตน ไม่เพิกเฉยเสียก็เป็นใช้ได้...

ส่วนในหมู่คฤหัสถ์ ก็เป็นไปตามขนบธรรมเนียม ประเพณี อันดีงามของแต่ละท้องถิ่น เช่น การกราบ การไหว้ การคำนับ การเปิดหมวก การลุกยืนขึ้นต้อนรับผู้ใหญ่ การนั่งคือทรุดกายลงนั่งต่อหน้าผู้ใหญ่ การกระทำวันทยาหัตถ์ วันทยาอุธ การแลซ้าย แลขวา การยิงสลุต การลดธง และการบรรเลงเพลงดนตรี เช่น การบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี เพลงชาติ เพลงมหาฤกษ์ มหาชัย หรือการแสดงกิริยา วาจา ที่สุภาพอ่อนโยน และแม้การลดสายตาลงด้วยจิตใจที่อ่อนน้อม ถ่อมตน ไม่แสดงกิริยา วาจากระด้างกระเดื่องและแม้ด้วยสายตาที่แข็งกร้าว เย่อหยิ่ง จ้องมอง หยาดกาย เป็นต้น ส่วนในกรณีธรรมะหรือคำแนะนำสั่งสอนโดยชอบก็เอื้อเพื่อ เชื่อฟัง เอาใจใส่ ศึกษา และปฏิบัติตาม

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีศัพท์ภาษาบาลี กล่าวคือ “อัญชลี วนทา อภิวาท” ที่บ่งบอกสาระเกี่ยวกับมารยาทการกราบ การไหว้ซึ่งเป็นที่มาของมารยาทไทย หรือวัฒนธรรมไทย ดังนี้ว่า

- **อณฺชลิ** : แปลว่า การประนม โดยนัยนี้ท่านอธิบายไว้ในพระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ว่า คำว่า “**อณฺชลิกรรม**”^{๑๘} มาจากศัพท์ว่า “อณฺชลิ+กมฺม” **กรรม**คือการประนมมือ การไหว้ **สามิจิกรรม** คือกรรมชอบ กิจชอบ ก็กรรมนี้คือเห็นอาจารย์แล้ว ประคองอณฺชลิไว้เหนือ ศีรษะ นมัสการอาจารย์ หรือแม้ผินหน้าไปทางทิศภาคที่อาจารย์นั้นอยู่ นมัสการอย่างนั้นแล เดินไป ก็ดี ยืนก็ดี นั่งก็ดี นอนก็ดี ประคองอณฺชลิแล้วนมัสการนั้นเทียว ชื่อว่าอณฺชลิกรรม

การทำการอันสมควร ชื่อว่าสามิจิกรรม ในวัตถุทั้งหลายมีจีวรเป็นต้น เมื่อจะถวายจีวร ไม่ถวายตามมีตามเกิด ถวายจีวรอันมีค่ามาก มีมูลค่า ๑๐๐ บ้าง ๒๐๐ บ้าง ๑,๐๐๐ บ้าง ในวัตถุทั้งหลาย แม้มีบิณฑบาต เป็นต้น มีนัยนี้เหมือนกัน ด้วยปัจจัยมากอย่างไร แม้เมื่อยังระหว่างจักรวาล ให้เต็มด้วยปัจจัยอันประณีต ๔ ถือเอายอดเท่าสินธุบรรพตถวาย ย่อมไม่อาจเพื่อทำกิจที่สมควรแก่ อาจารย์เลย ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา บทว่า ‘สัหริตฺวาน ปาณโย’ ได้แก่ การทำมือทั้งสองให้บรรจบกัน โดยอาการดอกบัวตูม อธิบายว่าการทำอณฺชลิ บทว่า ‘สามิจิ’ ได้แก่ กระทำสามิจิกรรม มีการหลีกทางให้และการพั่วเป็นต้น ดังมีบันทึกไว้ว่า “ข้าพเจ้านั้นมีใจเบิกบาน มีจิตเลื่อมใส ได้ทำอณฺชลิกรรมแด่พระตถาคต ครั้นทำกุศลกรรมนั้นแล้ว ได้เกิดร่วมกับหมู่เทพชั้นไตรทศ” พรหมณ์กล่าวว่า “น้าอัสจรรยัจจิง ไม่เคยมีมาแล้วหนอ อณฺชลิกรรมมีผลเป็นได้ถึงเช่นนี้ แม้ข้าพเจ้าก็มีใจเบิกบาน มีจิตเลื่อมใสจึงขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งที่ระลึกในวันนี้เอง” มาณพกล่าวว่า “ท่านจงมีจิตเลื่อมใส ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์เป็นที่พึ่งที่ระลึกในวันนี้แหละ อนึ่ง ท่านจงสมาทานสิกขาบท ๕ อย่าให้ขาดและต่างพร้อย”^{๑๙}

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า อณฺชลิกรรมคือการประนมมือ การนอบน้อม การกราบไหว้พระรัตนตรัย, สามิจิกรรมคือกรรมที่สมควร คือการเคารพ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อาจารย์ผู้มีพระคุณ เป็นต้น ในสมันตปาสาทิกา พระพุทธโฆสะจารย์ อธิบายว่า “**ปคฺคณฺหิตฺวาน อณฺชลิ** นติ ทสนฺชโลมฺหานสมุชฺชลิ อณฺชลิ อุกฺกชิปิ ตวา”^{๒๐} ๖ แปลว่า บทว่า “**ประคองอณฺชลิ**” ได้แก่ การยกอณฺชลิขึ้นที่อันพร้อมด้วยการรวบเล็บทั้งสิบ และอีกข้อความอีกประโยคหนึ่งว่า “...กาเยน วาจา ย มนสา จ อเนกกฺขตฺตํ วนฺทนฺโตปิ อติโตเยว หุตฺวา ทสนฺชโลมฺหานสมุชฺชลิ อณฺชลิ ปคฺคณฺหิตฺวา สิริสฺมี ปติฏฺฐาเปตฺวา ยาว ทสนฺชโลมฺหานสมุชฺชลิ ตาว ปฏฺฐิมุชฺเชว อปคฺคณฺหิตฺวา ทสนฺชโลมฺหานสมุชฺชลิ วิชฺชนฺนฺตฺวา วนฺทิตฺวา ปคฺคณฺหิตฺวา”^{๒๑} แปลความว่า “บุคคลแม้เมื่อจะไหว้ด้วยกาย วาจา และใจสืบหลายครั้ง เป็นผู้ไม่ติดใจ

^{๑๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๑,๕๓/๕๗-๕๙.

^{๑๙} ชุ.เถ. (ไทย) ๒๖/๑๒๒๑-๑๒๒๓/๑๕๔.

^{๒๐} วิ.อ. (บาลี) ๓/๕๓๓. สมณตปาสาทิกา นาม วินยฎฐกถา (ตติโย ภาค)

^{๒๑} วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๙๘.

ประครองอัญชลีที่รวมและยกเลิบทັงสิบขึ้น ประดิษฐานไว้เหนือศีรษะ หลีกไปต่อพระพักตร์จนกว่าพ้นไปจากทัศนวิสัย ไหว้ในที่ที่ละทัศนคติแล้วหลีกไป”

-วนทา หรือ ปณาม : คือการไหว้ หรือการนอบน้อม ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา กล่าวไว้

ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ^{๒๒} ได้อธิบายเรื่องการกราบ การไหว้ที่ทำให้จิตถึงพระรัตนตรัยไว้ว่า “ในการนอบน้อมนั้น พระอนุรุทธาจารย์ ได้ปรารภถึงพระสัทธรรม คือมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ปริยัติธรรม ๑ อันที่จริงท่านได้ยกพระสัทธรรมขึ้นมาเป็นบทตั้งแล้วน้อมถึงพระรัตนตรัยที่เหลือทั้งหมด ดังข้อความว่า “บัดนี้ เมื่อจะเริ่มค่านอบน้อมแต่พระรัตนที่เหลือ จึงกล่าวว่า **“สสทฐมมคณุตตม” (ส+สทฐมม+คณ+อุตตม)** แท้จริง ความที่พระธรรมและพระสงฆ์ แม้เป็นผู้มีคุณ (แม้เป็นรัตนที่เพิ่มขึ้น) ก็เป็นสิ่งที่ควรกราบไหว้ บัณฑิตย่อมทราบได้โดยประกอบ สท ศัพท์ไว้เปรียบเทียบเมื่อชนกล่าวว่า (บิดา) มาพร้อมทั้งบุตรและทาส คนอื่นก็ทราบการมาแม้ของบุตรและทาสได้โดยประกอบ สท ศัพท์ไว้ ฉะนั้น” คำว่า **“หมู่คณะอันสูงสุด : คณุตตม”** คเณ ได้แก่มหุพระอริยบุคคล ๘ จำพวก (๔ คู่ ๘ บุคคล) สมดังคำที่พระสมุ้งคลาจารย์ อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า “คณะนั้น ชื่อว่าหมู่ เพราะเป็นที่ชุมนุมแห่งพระอริยบุคคลทั้งหลาย และคณะนั้นชื่อว่าสูงสุด เพราะประกอบด้วยคุณอันพิเศษ มีความเป็นหมู่ที่ปฏิบัติดีแล้วเป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง เป็นคณะชื่อว่าสูงสุดกว่าคณะทั้งหลาย หรือในคณะทั้งหลาย คือในหมู่แห่งเทวดาและมนุษย์เป็นต้น ด้วยสามารถแห่งคุณตามที่กล่าวแล้วนั้นแล เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าหมู่แห่งพระอริยสงฆ์อันสูงสุด ฯ พระผู้มีพระภาคชื่อว่า สสทฐมมคณุตตม เพราะอรรถว่า เป็นไปพร้อมด้วยพระสัทธรรมและคณะสงฆ์อันสูงสุด (ขอถวาย อภิวัต) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พร้อมทั้งพระสัทธรรมและหมู่แห่งพระอริยสงฆ์อันสูงสุด”^{๒๓}

คำว่า **“อภิวัตถิย” (อภิ+วนทถิย)** หมายความว่า เป็นค่านอบน้อมแต่พระรัตนตรัย เพราะการนอบน้อมเป็นการแสดงออกถึงความเคารพ และเพราะครูเป็นผู้มีอุปการะมากแก่ตน (ครูโน อดตโน พหุการตตา ครูโน) ดังนั้น เมื่อจะทำการนอบน้อมจึงกล่าวถึงครู คือพระสารีบุตรที่เป็นผู้ถ่ายทอดพระอภิธรรมต่อจากพระพุทธเจ้า ไหว้พระมหาเถระผู้ประกอบด้วยสีกาธิคุณใหญ่อันมั่นคง

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน ผศ.ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ, **จิตปรมัตถ์ ตอนจิตวิทยาในพระอภิธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (พิษณุโลก : โฟกัสการพิมพ์, ๒๕๖๐), หน้า ๖๙-๗๓.

^{๒๓} วิกาวินี. (บาลี) หน้า ๖๕.

ยังชื่อว่าสาริปุตระด้วยเศียรเกล้า (สิริสา วรฺทามิ) ซึ่งเป็นผู้กล่าวกล้าในพระปริยัติ^{๒๔} เป็นนักปราชญ์ เป็นครูของเรา และเป็นที่ยอมรับความเคารพ^{๒๕}

หลักการและเหตุผลในการกล่าวคำนอบน้อมท่านอธิบายว่า “บุคคลต้องไหว้ด้วยความเคารพ และเอื้อเฟื้อ ที่ถึงพร้อมด้วยองค์ ๓ คือ กายปณาม วจีปณาม และ มโนปณาม”^{๒๖} จึงจะเรียกว่า “อภิวาทิยวันทนา” (การกราบ, การไหว้, การนอบน้อม, การโค้งคำนับ. อภิ+วณท+ อภิวาทนาตุตฺสฺ+ยุ)^{๒๗}

อนึ่ง คำสอนในพระพุทธศาสนายืนยันถึงความเจริญรุ่งเรือง ก้าวหน้า ย่อมมีแก่ผู้มีปฏิกิกราบไหว้เป็นนิจ ดังคาถาว่า

“อภิวาทนสฺลิลิสฺส นิจจํ วุฑฺฒาปจายินโน

จตฺตารโธ ธมฺมา วุฑฺฒนติ อายุ วณฺโณ สุขํ พลนติ”^{๒๘}

แปลความว่า “ธรรม ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเจริญแก่บุคคลผู้มีปฏิกิกราบไหว้ มีปรกติดอ่อนน้อม ต่อผู้ใหญ่เป็นนิจ”

สมดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย การไหว้ ๓ ประการคือ ๑. การไหว้ทางกาย (กาเยน วรฺทนา) ๒. การไหว้ทางวาจา (วาจาย วรฺทนา) ๓. การไหว้ทางใจ (มนสา วรฺทนา) ภิกษุทั้งหลาย การไหว้ ๓ ประการนี้แล”^{๒๙} และ พระพุทธองค์ตรัสต่ออีกว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดประพฤติกายสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยกาย) วจิสฺสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยวาจา) และ มโนสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยใจ) ในเวลาเช้า เวลาเช้านั้นเป็นเวลาที่ดีของสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดประพฤติกายสุจริต วจิสฺสุจริต และมโนสุจริต ในเวลาเที่ยง เวลาเที่ยงก็เป็นเวลาที่ดีของสัตว์เหล่านั้น

^{๒๔} “ปริยาปุณฺณิตพฺพาติ ปริยตฺติ. สัททฺหาติโต อํบนฺนชิตฺตศึกษาถือเอาโดยรอบ เหตุฉนั้น สัททฺหาตินั้น ชื่อว่า พระปริยัติ ได้แก่พระไตรปิฎก. อ้างใน วิกาวินิ.โยชนา. (บาลี) ๑/๒๑.

^{๒๕} วิกาวินิ.โยชนา. (บาลี) ๑/๑๙.

^{๒๖} วิกาวินิ. (บาลี) หน้า ๖๕.

^{๒๗} พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง, อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๕๐๖.

^{๒๘} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘/๒๙.

^{๒๙} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๕๕/๓๙๙.

ภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ในเวลาเย็น เวลาเย็นก็เป็นเวลาที่ดีของสัตว์เหล่านั้น สัตว์ทั้งหลายประพฤติชอบในเวลาใด เวลานั้นถือว่าเป็นฤกษ์ดี มงคลดี สว่างดี รุ่งดี ขณะดี ยามดี และบูชาดีในพรหมจารีบุคคล กายกรรมเป็นส่วนเบื้องขวา วจีกรรมเป็นส่วนเบื้องขวา มโนกรรมเป็นส่วนเบื้องขวาความปรารถนาของท่านเป็นส่วนเบื้องขวา สัตว์ทั้งหลายทำกรรมอันเป็นส่วนเบื้องขวาแล้ว ย่อมได้ประโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องขวา ท่านเหล่านั้นได้ประโยชน์แล้ว จงได้รับความสุข งอกงามในพระพุทธศาสนา จงไม่มีโรค ถึงความสุขพร้อมด้วยญาติทั้งมวล”^{๓๐}

จากที่กล่าวมาทั้งหมดแสดงให้เห็นว่า ความหมายของศัพท์ทางพระพุทธศาสนาและแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องของมารยาทที่แสดงออกถึงความอ่อนที่นิยมใช้ในทางพระพุทธศาสนา สรุปได้ดังนี้ “อุฏฐานะ (การลุกขึ้นขึ้นรับ ต้อนรับ) วันทนา หรือวันทา (การกราบไหว้) ปณาม (การนอบน้อม) อัญชลี (การประนมมือ) นมัสการ (การกระทำความนอบน้อมด้วยกายวาจาและใจ) อภิวัท (การกราบไหว้อย่างยิ่งด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ด้วยเศียรเกล้า) และสามิจักรม (การกระทำความเคารพต่อกัน)” คำศัพท์เหล่านี้เป็นแหล่งกำเนิดมาจากคำสอนในพระพุทธศาสนาที่พระภิกษุสงฆ์ท่านประพฤติปฏิบัติต่อกัน ส่วนคฤหัสถ์ก็สามารถนำมาประยุกต์โดยนำ การลูกรับ การต้อนรับ การกราบ การไหว้ การอภิวัท การน้อมนมัสการ ไปใช้ในชีวิตประจำวัน ให้เกิดประโยชน์ทั้งแต่ตนเองและสังคม

อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงให้พระสงฆ์บูชา กราบไหว้กันตามลำดับพรรษาตามลำดับการบวชก่อนบวชหลัง แม้ว่าบุคคลนั้นจะมีอายุมาก เมื่อมาบวชในลำดับภายหลัง ก็ต้องบูชา กราบไหว้บุคคลที่บวชก่อน ที่พระองค์ทรงทำเช่นนี้ก็ เพื่อต้องการลดทิฐิมานะ และตัดความถือตัวของบุคคลนั่นเอง กรณีตัวอย่างในเรื่องนี้มีเรื่องเจ้าศากยทรมณพ เป็นอุทาหรณ์ :- เจ้าชายศากยทรมณ ๕ พระองค์ ได้แก่ เจ้าชายภัททิยะ เจ้าชายอนรุทธะ เจ้าชาย อานนท์ เจ้าชายภคคุและเจ้าชายกิมพิละ รวมทั้งเจ้าชายโกลิยะกุมารคือเจ้าชายเทวทัต รวมเป็น ๖ พระองค์เสด็จออกบวช ท่านอุบาลีซึ่งเป็นช่างกลบ^{๓๑} ของเจ้าชายศากยทรมณก็ได้ติดตามออกบวชด้วย พวกเขามาเฝ้าพระพุทธเจ้าที่อนุปิยัมพวันของมัลลกะชัตริย์ แคว้นมัลละ ศากยกุมารทั้ง ๕ พระองค์ ได้ทูลขอให้อุบาลีช่างกลบบวชก่อน เพื่อเปลื้องทิฐิมานะที่มีต่อท่านอุบาลีนั่นเอง เพราะก่อนยังไม่บวชท่านอุบาลีก็ต้องกราบไหว้เคารพสักการะเจ้าชายทั้ง ๕ พระองค์ในฐานะผู้รับ ใช้ใกล้ชิด แต่เมื่อได้บวชลำดับก่อนเจ้าชายทั้ง ๕

^{๓๐} อก.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๕๖/๓๙๙-๔๐๐. คำว่า “เบื้องขวา” ในที่นี้หมายถึง ความเจริญ หรือพฤติกรรมในฝ่ายดี อ้างใน อก.ติก.อ.(บาลี) ๒/๑๕๖/๒๗๕.

^{๓๑} กลบก ได้แก่ ช่างตัดผม ช่างโกนผม อ้างใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑. การให้เกียรติแก่ผู้อื่นถือได้ว่า เป็นมารยาททางสังคมอย่างหนึ่ง

พระองค์ การแสดงความเคารพกันก็ต้องเป็นไปตามลำดับการบวชก่อนบวชหลัง จึงเป็นสาเหตุที่เจ้าชายทั้ง ๕ พระองค์ขอร้องให้บวชก่อนใครๆ^{๓๒}

พระพุทธองค์ได้ตรัสอนุญาตว่า “ภิกษุพึงหวังแต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุยังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู^{๓๓} บวชมานาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก และสำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งควรรับฟัง”^{๓๔}

อนึ่ง พระองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์อีกว่า “อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไป ภิกษุไม่ควรเรียกกันและกันด้วยวาหะว่า ‘อาวุโส’ เหมือนดังที่เรียกกันตอนนี้ ภิกษุผู้แก่กว่าพึงเรียกภิกษุผู้อ่อนกว่าโดยชื่อหรือตระกูล โดยวาหะว่า ‘อาวุโส’ ก็ได้ ภิกษุผู้อ่อนกว่าพึงเรียกภิกษุผู้แก่กว่าว่า ‘ภันเต’ หรือ ‘อายุสมา’ ก็ได้”^{๓๕}

การที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสอย่างนี้แสดงให้เห็นถึงบุคคลที่ภิกษุควรบูชากราบไหว้และให้ความเคารพนับถือ ยกย่องให้เป็นภิกษุที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ เพราะข้อนี้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อถือ การยอมรับ นับถือ ด้วยความจริงใจในท่านเหล่านั้น เนื่องจากเป็นผู้มีความรู้ความสามารถผ่านประสบการณ์มายาวนานนั่นเอง และยังเป็นการยกย่องให้เกียรติแก่ท่านด้วย

๓.๒.๒ มารยาทว่าด้วยการวรรณะ

หลักการวัด หมายถึง ความเคารพการศึกษา ความเคารพการต้อนรับ ความเคารพความไม่ประมาท ความเคารพหรือความนับถือ ความตระหนักตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร) ได้กล่าวถึง ความเคารพในหนังสือมงคลยодชีวิตว่า ความเคารพเป็นมงคลสูงสุดคนเรา จะมีชีวิตอยู่เป็นระเบียบเรียบร้อย ดำเนินสะดวกราบรื่น และอยู่สงบสุข ชื่นบานสำราญใจ ก็เพราะได้อาศัยอำนาจดึงดูดของความเคารพที่มีต่อกัน ถ้าอยู่

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน วิ.จู. (บาลี) ๗/๓๓๑/๑๑๕, วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๓๑/๑๗๐.

^{๓๓} **เป็นเถระ** ในที่นี้หมายถึงเป็นผู้มีความมั่นคง (อิริยาวัตร) ในพระศาสนา ไม่หวนคืนสู่เพศคฤหัสถ์อีก ประกอบด้วยคุณธรรมที่ทำให้เป็นพระเถระคือศีลเป็นต้น รัตตัญญู เป็นตำแหน่งเอตทัคคะที่พระอัญญาโกณฑัญญะได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้ามีความหมายว่ารู้ราตรีนาน คือ บวชรู้แจ้งธรรม และเป็นพระชีนาสพก่อนพระสาวกทั้งหลาย อ้างใน ที.ม.อ. (บาลี) ๑๓๖/๑๒๖.

^{๓๔} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๓๖/๖๙, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๒, ที.ม.อ.(บาลี)๒/๑๓๖/๑๒๖.

^{๓๕} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔, ที.ม.อ.(บาลี)๒/๒๑๖/๙๙.

ด้วยกันอย่างไม่มีใครความเคารพเป็นระเบียบวินัยแล้ว ก็ต่างอะไรกับกองโจร และจะประพาดตัวเลอะเลอะเหลวไหลไปตามอำเภอใจ ความเคารพนี้เป็นคุณสมบัติทั่วไปแก่ทุกเพศทุกวัยจำเป็นต้องปฏิบัติร่วมกัน เพราะมารยาทที่งดงามนับเป็นจริยวัตรทั้งของผู้ใหญ่และผู้น้อย เมื่อผู้น้อยและผู้ใหญ่มีความเคารพต่อกัน ชื่อว่าได้แสดงออกซึ่งกริยาวิจาจาใจที่สุภาพต่อสังคม ประกาศให้มวลชนรู้ว่า เป็นผู้มีความรยาทชั้นสูงการสร้างความนัยเคารพนั้น ส่งผลให้สังคมมีความระลึถึงกัน มีความจงรักภักดีต่อกัน มีความเอื้อเฟื้อเชื่อถือต่อกัน มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และ มีความสงบสุขในชีวิต^{๓๖}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ในพุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความว่า คฤหัสถ์กราบไหว้แสดงความเคารพแก่พระภิกษุ ส่วนในหมู่พระภิกษุ ก็แสดงความเคารพกันตามลำดับความแก่อ่อนโดยพรรษา หรือตามลำดับอายุสมาชิภาพในหมู่สงฆ์ พระภิกษุที่อ่อนพรรษากว่าจึงกราบไหว้พระภิกษุที่แก่พรรษากว่า การแสดงความเคารพกันตามความหมายของพระพุทธศาสนา อย่างนี้ มิใช่เป็นเรื่องแสดงความสูงต่ำ ไม่ว่าจะเป็นด้านเกียรติยศ อำนาจภายนอกหรือคุณธรรมภายในก็ตาม ด้านภายนอกมองเห็นง่ายอยู่แล้ว ว่าเฉพาะด้านคุณธรรมภายในคฤหัสถ์แม้เป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงเพียงใด ก็กราบไหว้พระภิกษุที่ยังเป็นปุถุชน ส่วนในหมู่พระสงฆ์พระภิกษุผู้เป็นอริยบุคคลสูงสุดคือเป็นพระอรหันต์ แต่อ่อนพรรษากว่า ก็แสดงความเคารพแก่ภิกษุปุถุชนผู้แก่พรรษากว่า ที่เป็นเช่นนั้น เพราะระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับการแสดงความเคารพหรือกราบไหว้กันอย่างนี้มีไว้เพื่อความ เป็นระเบียบเรียบร้อย เพื่อความดีงาม และการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกของสงฆ์หรือสังคม ความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์หรือการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกของสังคมนั้นรวมอยู่ในคำว่าธรรมหรือเป็นธรรมอย่างหนึ่ง ผู้ที่ปฏิบัติตามระเบียบหรือธรรมเนียมการแสดงความเคารพเช่นนั้น ย่อมชื่อว่าเป็นการปฏิบัติเพื่อความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์ หรือพูดอย่างสั้นๆ ว่า ปฏิบัติเพื่อเชิดชูธรรม ซึ่งเท่ากับว่าปฏิบัติด้วยความเคารพธรรมนั่นเอง^{๓๗}

พระสิริมงคลจารย์ กล่าวไว้ในมังคลัตถปิณี พบว่าความเคารพ หมายถึง การทำให้หนัก ความเป็นผู้มีความเคารพในบุคคล และคุณธรรมที่ควรเคารพได้แก่พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ สิกขา สมาธิ ความไม่ประมาท และปฏิสันถารทั้งอามิสปฏิสันถาร และธรรมปฏิสันถาร เมื่อปฏิบัติตามแล้วย่อมได้รับอานิสงส์ คือมีความสุข (ถึงสุดติ) เกิดในตระกูลสูง ไม่เสื่อมจากคุณธรรมที่ตนเข้าถึงแล้ว และเป็นเหตุให้เข้าถึงคุณธรรมขั้นต่อไปที่ตนยังไม่บรรลุรวมทั้งการมีลาภ และได้รับการสรรเสริญ แต่

^{๓๖} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร), **มงคลยอตชีวิตฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร :ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๓๙๕-๔๑๓.

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔๓๗.

ถ้าหากไม่ปฏิบัติตามก็มีโทษเช่นเดียวกัน ทำให้เกิดในอบายภูมิ ทุกคติ วินิบาต นรก เกิดในสกุลต่ำ เป็นต้น^{๓๘}

นอกจากนี้เรื่องความเคารพในพระพุทธศาสนา ผลของการศึกษาทำให้ทราบถึงความเคารพเป็นหลักธรรม สำคัญประการหนึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นมงคลอันสูงสุด พื้นฐานสำคัญของความเคารพ ได้แก่ศีลหรือวินัยอันเป็นข้อวัตรปฏิบัติเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของคนในสังคม และพึงศึกษาให้ครบกระบวนการของการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา คือไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิและปัญญาหลักการทั้ง ๓ ประการนี้ ช่วยเสริมสร้างให้คนมีหลักครองใจและมีวินัยยิ่งขึ้นส่งผลให้เกิดความเคารพในตัวบุคคลและสิ่งต่างๆ โดยการมองเห็นและตระหนักถึงคุณค่าที่มีอยู่ในตัวบุคคล และสิ่งต่างๆ เหล่านั้น นอกจากนี้แล้วศรัทธา ได้แก่ความเชื่อและความเลื่อมใสก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความเคารพ แต่ศรัทธาที่ดีนั้นต้องเป็นศรัทธาที่มีปัญญาเป็นเครื่องกำกับ จึงจะเป็นศรัทธาที่ถูกต้องแท้จริง

แนวคิดเรื่อง “ครู” ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงบุคคลผู้ควรแก่ความเคารพมี มารดาบิดา เป็นต้น ชื่อว่าครู และคำว่า ครู นี้ เป็นมูลศัพท์ของคำว่า การวะหรือความเคารพ คำว่า ครู หรือ ครุ แปลว่าผู้สั่งสอน ผู้แนะนำ ผู้ควรแก่การเคารพ ผู้ควรแก่การยกย่อง หมายถึง บุคคลผู้มีความหนักแน่นในด้านความรู้ความสามารถและคุณธรรม มีบทบาทในการสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าให้แก่สังคมทุกด้าน ดังนั้น จึงเป็นผู้ควรแก่การเคารพ^{๓๙}

ในทางพระพุทธศาสนาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าถือว่าเป็นครู แต่เป็นครูที่เราเอา พระธรรมคำสอนนั้นมาศึกษา และประพฤติปฏิบัติตามด้วยความมีเหตุผล และนำแบบอย่างคุณสมบัติ ที่ทรงเป็นบรมครูนั้นมาประพฤติปฏิบัติตาม ด้วยความเคารพอาจกล่าวได้ว่า ครู มี ๓ ประเภท คือ (๑) มารดาบิดาเป็นครูเบื้องต้นโดยธรรมชาติ (๒) ครูอาจารย์ซึ่งเป็นผู้ที่ทำคุณก่อน (๓) หลักพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นครูประจำโลก

ความเคารพเป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นมงคลอันสูงสุด พื้นฐานสำคัญของความเคารพ ได้แก่ ศีล หรือวินัยอันเป็นข้อวัตรปฏิบัติเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของคนในสังคมและพึงศึกษาให้ครบกระบวนการของการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา คือไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา หลักการทั้ง ๓ ประการนี้ ช่วยเสริมสร้างให้คนมีหลักครองใจและมีวินัยยิ่งขึ้น ส่งผลให้เกิดความเคารพในตัวบุคคลและสิ่งต่างๆ โดยการมองเห็นและตระหนักถึง

^{๓๘} สิริมังคลาจารย์, มงคลัตถทีปนี ทุติโย ภาโค, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒/๒๖๔-๒๖๕/๑๙๖-๑๙๗.

^{๓๙} สิริมังคลาจารย์, มงคลัตถทีปนี ทุติโย ภาโค, หน้า ๒/๒๖๑-๒๖๒/๑๙๔.

คุณค่าที่มีอยู่ในตัวบุคคลและสิ่งต่างๆ เหล่านั้น นอกจากนี้แล้ว ศรัทธาได้แก่ความเชื่อและความเลื่อมใส ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความเคารพ แต่ศรัทธาที่ตินั้น ต้องเป็นศรัทธาที่มีปัญญาเป็นเครื่องกำกับ จึงจะเป็นศรัทธาที่ถูกต้องแท้จริง

ความเคารพ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่สำคัญประการหนึ่งในพระพุทธศาสนา ที่สอนให้มองเห็นคุณค่าดีและความสำคัญของบุคคลและสิ่งต่างๆ แล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้นโดยถูกต้องและเหมาะสมด้วยความจริงใจ^{๔๐} ช่วยให้สังคมมนุษย์มีความเคารพและมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน จึงจำเป็นที่บุคคลในสังคมจะได้นำหลักธรรมข้อนี้ไปประยุกต์ใช้ในสังคมและชีวิตประจำวัน ความเคารพ แม้มิใช่เป็นหลักธรรมที่ถือว่าสูงสุดในพระพุทธศาสนา แต่ก็ได้รับความยกย่องว่าเป็นมงคลอันสูงสุดอย่างหนึ่งในชีวิตของคนทุกคน ดังพระพุทธพจน์ว่า “คารโว จ นิวาโต จ เอตมมมงคลมุตตม” แปลความว่า ความเคารพ ความถ่อมตน นี้เป็นมงคลอันสูงสุด^{๔๑}

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงตั้งสังคมสงฆ์ขึ้นเพื่อให้เป็นแบบอย่างของความประพฤติดีปฏิบัติชอบ คำสอนเรื่องความเคารพต่อกันและกันเป็นหลักพื้นฐานทางสังคม ทั้งในส่วนสังคมสงฆ์และสังคมผู้ครองเรือน ในสังคมสงฆ์นั้น พระพุทธเจ้าทรงสอนสาวกให้แสดงความเคารพกันตามลำดับพรรษา คือผู้ที่บวชเข้ามาในพระธรรมวินัยก่อนจะได้รับความเคารพจากผู้ที่บวชภายหลัง ผู้บวชภายหลังจะต้องแสดงความเคารพต่อผู้ที่บวชก่อน ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ว่า อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไป ภิกษุไม่ควรเรียกกันและกันด้วยวาหะว่า ‘อาวุโส’ เหมือนดังที่เรียกกันตอนนี้ ภิกษุผู้แก่กว่าพึงเรียกภิกษุผู้อ่อนกว่าโดยชื่อหรือตระกูล โดยวาหะว่า ‘อาวุโส’ ก็ได้ ภิกษุผู้อ่อนกว่าพึงเรียกภิกษุผู้แก่กว่าว่า ‘ภันเต’ หรือ ‘อายุสสมา’ ก็ได้^{๔๒} ความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุผู้บวชก่อนกับภิกษุผู้บวชภายหลังมีอยู่ในพระวินัยปิฎก เป็นธรรมเนียมที่ศิษย์ (อเนกวาสิก) พึงกระทำต่ออุปัชฌาย์ของตนเรียกว่า อุปัชฌาย์วัตร และ ข้อปฏิบัติหรือหน้าที่อุปัชฌาย์พึงกระทำแก่สัทธวิहारิก เรียกว่า สัทธวิहारิกวัตร^{๔๓}

ความเคารพนั้น เป็นเหตุแห่งความเจริญและความสามัคคีพร้อมเพรียงกันดังเรื่องสัตว์ ๓ สหาย พระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่องนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลายในอดีตกาล มีสัตว์ ๓ สหาย คือนกกระหา ลิง และช้างพลาย อาศัยอยู่ที่ต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งในป่าหิมพานต์ ครั้งแรกสัตว์ทั้งสามอยู่

^{๔๐} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **หลักสูตรและประมวลการสอนวิชาธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๘๖.

^{๔๑} ชุ.ช. (บาลี) ๒๕/๙/๔., ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

^{๔๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๔๓} วิ.ม. (บาลี) ๔/๖๔-๖๗/๕๗-๖๙., วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๔-๖๗/๘๒-๙๒.

อย่างไม่เคารพกันและกัน เพราะไม่รู้ว่ใครเกิดก่อนใคร อยู่มาวันหนึ่ง ทั้งหมดได้ปรึกษากันว่ นี่พวกเร ทำอย่างไรรจึงจะรู้ได้ว่พวกเรา ๓ สหาย ผู้ใดคือผู้สูงวัยกว่ากัน จะได้สักการะ เคารพ นับถือ บูชา และเชื่อฟังผู้นั้น จากนั้นก็ถามกันและกันว่ สหายทั้งหลาย พวกท่านรู้จักต้นไทรนี้ตั้งแต่มันโตได้แค่ ไหนข้างตอบว่ เมื่อเรายังเล็ก เราเคยเดินคร่อมต้นไทรต้นนี้ ยอดไทรพอรกระท้องของเรา เราจำเรื่องเก่านี้ได้ ลิงตอบว่ เมื่อเรายังเล็ก เราเคยนั่งบนพื้นดิน เคี้ยวกินยอดไทรต้นนี้ เราจำเรื่องเก่านี้ได้ ส่วนนกกระทาตอบว่ เพื่อนทั้งหลาย ที่โน้นมีต้นไทรใหญ่ เรากินผลของต้นไทรนั้นแล้ว ได้ถ่ายมูลไว้ที่นี้ ไทรต้นนี้เกิดจากผลของต้นไทรนั้น ดังนั้น เราจึงเป็นผู้ใหญ่โดยชาติกำเนิด ลิงและข้างพลายจึงกล่าวกับนกกระทาว่ เพื่อน บรรดาเราทั้งหลายท่านคือผู้ใหญ่กว่าโดยชาติกำเนิด เราทั้ง ๒ จะสักการะ เคารพ นับถือ บูชาและเชื่อฟังท่านจากนั้น นกกระทาได้ให้ลิงกับข้างพลายสมาทานศีล ๕ และ ตนเองก็รักษาศีล ๕ ด้วย สหายทั้งสามต่างเคารพยำเกรงกันและกัน ดำเนินชีวิตอยู่อย่างเสมอภาคกัน^{๔๔} เรื่องสัตว์ ๓ สหายที่ยกมากล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่ ความเคารพยำเกรงต่อกันและกันนั้น เป็นข้อประพฤติปฏิบัติทั้งของมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉาน อันเป็นเหตุให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะและถึงสุคติ สวรรคในโลกลี้และโลกหน้า

ในสังคมไทย ศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา กล่าวได้ว่การที่คนไทยมีความเคารพมีความอ่อนน้อมถ่อมตนและมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน เพราะอิทธิพลของพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาจึงถือว่ามืบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการหล่อหลอมจิตใจของคนไทย จะเห็นได้ว่วิถีชีวิตของสังคมไทยในอดีต ต่างอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข บิดามารดากับบุตรธิดาต่างมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน บุตรธิดาเป็นคนว่านอนสอนง่าย มีความเคารพรักและเชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดาและครูอาจารย์เป็นอย่างดี เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป ซึ่งปัจจุบันเรียกกันว่ยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างขนานใหญ่มีผลกระทบต่อสถาบันต่างๆ กล่าวคือ จากอดีตสถาบันครอบครัวอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ก็กลายเป็นสถาบันที่ขาดความอบอุ่น ลูกไม่เคารพเชื่อฟังบิดามารดาจากสังคมที่เคยอยู่ร่วมกันอย่างมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน ก็กลายเป็นสังคมที่อยู่ด้วยกันอย่างแหวะแวง ไม่มีความไว้วางใจกันและกัน เป็นต้น แสดงให้เห็นว่ สังคมขาดหลักธรรมในการดำเนินชีวิตที่จะอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข จึงเป็นเหตุให้เกิดปัญหาต่างๆ เช่น ผู้น้อยไม่เคารพผู้ใหญ่ ต่างฝ่ายต่างมีทิฐิ ตี้อารมณ์ ไม่เคารพต่อกัน

หลักธรรมที่ส่งเสริมความเคารพ ได้แก่ สาราณียธรรม คือธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำให้มีความเคารพกัน ช่วยเหลือกัน และสามัคคีพร้อมเพรียงกัน และอปปริหานิยธรรม คือ ธรรม

^{๔๔} เทียบใน วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๑/๘๒-๘๓, วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๔-๑๒๕.

ไม่เป็นที่ตั่งแห่งความเสื่อม ช่วยเสริมสร้างให้มีความเคารพกันตามลำดับผู้ใหญ่ผู้น้อย สอนให้รู้จักเคารพผู้หลักผู้ใหญ่ ทำให้เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน และมีสัมมาคารวะ

ความเคารพนี้เป็นคุณสมบัติทั่วไปแก่ทุกเพศทุกวัย จำเป็นต้องปฏิบัติร่วมกันเพราะมารยาทที่ตั่งงามนับเป็นจริยวัตร ทั้งของผู้ใหญ่และผู้น้อยเมื่อผู้น้อยและผู้ใหญ่มีความเคารพต่อกัน ชื่อว่าได้แสดงออกซึ่งกิริยาจาใจที่สุภาพต่อสังคม ประกาศให้มวลชนรู้ว่าเป็นผู้มีมารยาทชั้นสูง การสร้างนิสัยเคารพนั้นส่งผลให้สังคมมีความระลึกลึงกัน มีความจงรักภักดีต่อกัน มีความเอื้อเฟื้อเชื่อถือต่อกัน มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันและมีความสุขในชีวิต

การแสดงความเคารพตามหลักพระธรรมวินัย

ในอังตตตรนิกาย ฉักกนิบาต พระพุทธรองค์ตรัสถึงเหตุแห่งความไม่เสื่อมไว้ ๖ ประการ ดังนี้

๑. ความเป็นผู้มีความเคารพในพระศาสนา
๒. ความเป็นผู้มีความเคารพในพระธรรม
๓. ความเป็นผู้มีความเคารพในพระสงฆ์
๔. ความเป็นผู้มีความเคารพในสิกขา
๕. ความเป็นผู้มีความเคารพในhiri (ความอายบาป)
๖. ความเป็นผู้มีความเคารพในโอตตปปะ (ความกลัวบาป)

“ภิกษุมีความเคารพในศาสนา มีความเคารพในธรรม มีความเคารพอย่างแรงกล้าในสงฆ์ ถึงพร้อมด้วยhiriและโอตตปปะมีความยำเกรง มีความเคารพ เป็นผู้ไม่ควรเสื่อม ดำรงอยู่ใกล้นิพพานทีเดียว”^{๔๕}

แนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง “วันทา หรือวันทนา” การกราบไหว้ที่คฤหัสถ์ควรกระทำต่อกันตามแนวพระพุทธศาสนา

ในส่วนของคฤหัสถ์นั้น พระพุทธรองค์ได้ตรัสหลักการว่าด้วยเรื่องการบูชากราบไหว้ ความเคารพ นับถือ กันตามลำดับอายุสมาชิกภาพ ดังปรากฏในสารันททสูตร พระสูตรว่าด้วยการแสดงอปรีหานิยธรรมที่สารันททเจดีย์ เกิดขึ้นขณะที่พระพุทธรองค์ประทับอยู่ ณ สารันททเจดีย์ กรุงเวสาลี

^{๔๕} อด.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๓/๔๘๐.

พระพุทธองค์ทรงแสดงอภิธานิยธรรม^{๔๖} แก่เจ้าลิจฉวีทั้งหลาย โดยมีใจความสำคัญของพระดำรัสในอภิธานิยธรรมข้อที่ ๔ ว่า

“พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญ^{๔๗} อย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังสักการะ เคารพ นบถือ บุษาเจ้า วัชชีผู้มีพระชนมายุมากของชาววัชชี และสำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่า เป็นสิ่งควรรับฟัง”^{๔๘}

การบูชา (บุชา) กราบไหว้ (วันทนา) เคารพ (คารวตา) นบถือนั้นในฝ่ายคฤหัสถ์พึงยึดถือปฏิบัติกันโดยชาติวุฒิ (ผู้เจริญโดยกำเนิด) วัยวุฒิ (ผู้เจริญโดยวัย) คุณวุฒิ (ผู้เจริญโดยคุณธรรมหรือคุณงามความดี)

ในคัมภีร์อรรถกถา กล่าวถึงบุคคลที่ควรบูชา กราบไหว้ เคารพ นบถือนั้นมี ๓ ประเภท ได้แก่

๑. **ชาติวุฒิ** ผู้เจริญโดยชาติคือ เกิดในชาติกำเนิดฐานะอันสูง
๒. **วัยวุฒิ** ผู้เจริญโดยวัย คือ เกิดก่อน
๓. **คุณวุฒิ** ผู้เจริญโดยคุณความดี หรือโดยคุณพิเศษที่ได้บรรลุ^{๔๙}

สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ธมมธโร) ได้อธิบายไว้ในหนังสือบทสรุบนิสัย ดังนี้

๑. **ชาติวุฒิ** ผู้เจริญโดยกำเนิด หมายถึงบุคคลที่มหาชนยกย่องนับถือว่าเป็นผู้มีอารยธรรมและเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในดินแดนแคว้นนั้น ๆ คือสูงศักดิ์โดยชาติ มีธรรมสำหรับตระกูลวงศ์เป็นเครื่องวัด แม้จะอยู่ในวัยใด ๆ ก็เป็นผู้ควรเคารพยำเกรง

๒. **วัยวุฒิ** ผู้เจริญโดยวัย หมายถึงบุคคลผู้อยู่ในปัจฉิมวัย มีอายุมาก หรือเป็นผู้สูงโดยวัยแห่งอายุกาล และมีธรรมสำหรับวัยเป็นเครื่องวัดว่าเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ ซึ่งมหาชนในถิ่นนั้นนิยมนบถือนับบุคคลเช่นนี้เป็นผู้ควรเคารพยำเกรง

^{๔๖} **อภิธานิยธรรม** หมายถึง ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว มี ๒ ประเภท คือ ราชอภิธานิยธรรม และภิกขุอภิธานิยธรรม อ้างใน ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๓๔-๑๓๖/๑๑๖-๑๒๘).

^{๔๗} **ความเจริญ** ในที่นี้หมายถึง ความเจริญด้วยคุณธรรมมีศีล เป็นต้น อ้างใน ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๓๖/๑๒๖.

^{๔๘} อง.สตตก. (บาลี) ๒๓/๒๑/๑๔, อง.สตตก. (ไทย)๒๓/๒๑/๓๒, อง.สตตก.อ. (บาลี)๓/๒๑/๑๖๖.

^{๔๙} “ตตถ เย วุฑฒมปจายนตติ ชาติวุฑโฒ วโยวุฑโฒ คุณวุฑโฒติ ตโย วุฑฒา เตสุ ชาติสมปนโน ชาติวุฑโฒ นาม วเย จิตโต วโยวุฑโฒ นาม คุณสมปนโน คุณวุฑโฒ นาม เตสุคุณสมปนโน วโยวุฑโฒ อิมสมิ ฐาเน วุฑโฒติอิปเปโต” อ้างใน ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๑/๓๗/๓๐๑.

๓. คุณวุฒิ ผู้เจริญโดยคุณงามความดีหมายเอาผู้มีธรรมสำหรับตนเป็นเครื่องวัดจะเป็นครู อาจารย์หรือดำรงตำแหน่งใดๆ แม้ผู้เยาว์วัยก็ตาม เมื่อมีคุณสมบัติมากในสันดาน ซึ่งเป็นผู้น้อยย่อม นามเมตตา เป็นผู้ใหญ่น่านับถือ เป็นผู้เฒ่าที่น่ากราบไหว้ บุคคลเช่นนี้ เป็นผู้ควรเคารพยำเกรง^{๕๐}

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า มารยาทในพระพุทธศาสนาเป็นการแสดงถึงความอ่อนน้อม ถ่อมตนที่แสดงออกทางกายที่เรียกว่า *ทางกายและวาจา* ว่าด้วยการกราบ การไหว้ และการแสดงความเคารพซึ่งกันและกัน

ความเคารพเป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นมงคลอันสูงสุด พื้นฐานสำคัญของความเคารพ ได้แก่ศีลหรือวินัยอันเป็นข้อวัตรปฏิบัติเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย ของคนในสังคม และพึงศึกษาให้ครบกระบวนการของการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา คือ ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา หลักการทั้ง ๓ ประการนี้ ช่วยเสริมสร้างให้คนมีหลักครองใจ และมีวินัยยิ่งขึ้นส่งผลให้เกิดความเคารพในตัวบุคคลและสิ่งต่างๆ โดยการมองเห็นและตระหนักถึงคุณค่าที่มีอยู่ในตัวบุคคลและสิ่งต่างๆ เหล่านั้น นอกจากนี้แล้ว ศรัทธา ได้แก่ความเชื่อและความเลื่อมใส ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความเคารพ แต่ศรัทธาที่ดีนั้น ต้องเป็นศรัทธาที่มีปัญญาเป็นเครื่องกำกับ จึงจะเป็นศรัทธาที่ถูกต้องแท้จริง

หลักธรรมที่ส่งเสริมความเคารพ ได้แก่สาราณียธรรม คือ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำให้มีความเคารพกัน ช่วยเหลือกัน และสามัคคีพร้อมเพรียงกัน และอปปริหานิยธรรม คือ ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม ช่วยเสริมสร้างให้มีความเคารพกันตามลำดับผู้ใหญ่ผู้น้อย สอนให้รู้จักเคารพผู้หลักผู้ใหญ่ ทำให้เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน และมีสัมมาคารวะ มารยาทไทย เช่นการกราบ การไหว้ ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่า คนไทยมีสัมมาคารวะ มีความอ่อนน้อมถ่อมตนนับตั้งแต่อดีตเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

๓.๓ มารยาทตามหลักพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาเถรวาท

สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร) กล่าวไว้ในหนังสือ มงคลยодชีวิตฉบับสมบูรณ์ว่า ความมีวินัยว่าเป็นมงคลสูงสุด สรุปได้ว่า คนเราจะมีชีวิตอยู่เป็นระเบียบเรียบร้อย ดำเนินสะดวกราบรื่น และอยู่สงบสุข ขึ้นบานสำราญใจ ก็เพราะได้อาศัยอำนาจดึงดูดของความสามัคคีและความ

^{๕๐} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ธรรมธโร), *บทสร้างนิสัย*, หน้า ๕๐.

เคารพที่มีต่อกัน ถ้าอยู่กันอย่างไม่มีเคารพเป็นระเบียบวินัยแล้ว ก็ต่างอะไรกับกองโจร และจะประพฤติตัวเลอะเทอะ เหลวแหลกไปตามอำเภอใจ^{๕๑}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๕๒} ได้ให้ทัศคติไว้ในหนังสือนิติศาสตร์แนวพุทธว่า วินัย คือ ระเบียบแบบแผน กฎเกณฑ์แบบต่างๆ ที่ตั้งขึ้นโดยอาศัยหลักธรรมคำสอนนั้น และเพื่อให้คำสอนหรือหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้นั้น ให้เกิดผลเป็นจริงเป็นจังขึ้นมาแล้วก็เกื้อกูลการนำสู่จุดหมายของพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า^{๕๓} และวินัยคือการจัดตั้งวางระบบและระเบียบแบบแผน กับทั้งบทกฎหมาย ระเบียบ กฎเกณฑ์กติกา ที่เป็นข้อกำหนดในการจัดตั้งรวมทั้งการจัดการให้คนประพฤติปฏิบัติ หรือให้กิจการดำเนินไปตามตัวบทกฎหมาย เมื่อคนตั้งอยู่ในวินัยโดยปฏิบัติตามสิกขาบทที่เป็นผู้มีศีล ศีลจึงเป็นคุณสมบัติของคน เป็นสภาพการฝึกฝนพัฒนาที่อยู่ในตัวคน

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือ วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิดกล่าวถึง ความมีวินัย ไว้ว่าในหมู่มนุษย์ที่พัฒนาแล้ว การปฏิบัติตามวินัย ก็คือการเอาประโยชน์จากธรรมมาใช้นั่นเอง เมื่อเราปฏิบัติตามวินัยได้อย่างดีบนพื้นฐานแห่งธรรมแล้ว ก็จะทำให้สังคมมนุษย์เป็นไปด้วยดี หลักการนี้จึงแสดงถึงความหมายหลายอย่างในความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับวินัย เช่น ๑) วินัยที่ถูกต้อง จะต้องตั้งอยู่บนรากฐานของความจริงในธรรมชาติ ถ้ามีฉันทวินัย (ระบบการจัดตั้งในสังคมมนุษย์) ก็จะไม่จริงจัง ไม่ได้ผล ไม่นั่นคง ๒) วินัยต้องมีความมุ่งหมายเพื่อธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ความชอบธรรม ความเป็นธรรม ความดีงามของสังคม^{๕๔}

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่าพระวินัยในส่วนที่เป็นอภิสมาจารอันเนื่องด้วยมารยาทนั้น พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้สำหรับควบคุมความประพฤติของภิกษุทั้งหลายให้เรียบร้อย ดึงมาเหมาะสมแก่สมณะสารูป อีกทั้งจะเป็นเหตุนำมาซึ่งความเลื่อมใสศรัทธาของประชาชนทั่วไปที่ยังไม่เลื่อมใส และเป็นเหตุปัจจัยให้ผู้เลื่อมใสผู้แล้วเลื่อมใสมยิ่งขึ้นไป พระวินัยนี้ ท่านเปรียบเหมือนกับเส้นด้ายที่ร้อยดอกไม้เข้าด้วยกันซึ่งช่วยทำให้ดอกไม้กระจัดกระจายไป เมื่อกล่าวโดยแล้ว วินัยแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ พุทธบัญญัติ ๑ อภิสมาจาร ๑ พุทธบัญญัติหมายรวมถึง ทั้งข้อที่ทรงห้ามและทรงอนุญาต ส่วน

^{๕๑} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), *มงคลยอตชีวิต ฉบับสมบูรณ์*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า

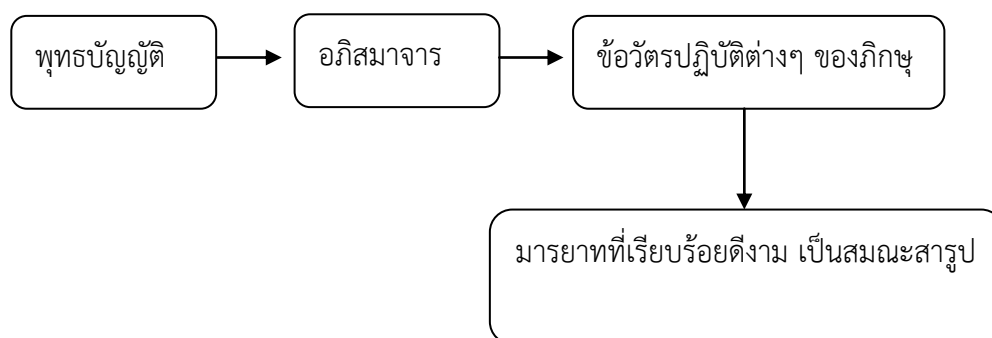
^{๕๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *นิติศาสตร์แนวพุทธ*, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๖๑.

^{๕๓} พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), ดร.ระวี ภาวิไล, *พุทธบริษัทกับพระธรรมวินัย*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๒), หน้า ๑๑.

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิด*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวจากัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๘.

อภิสมาจาร หมายถึงข้อวัตร คือธรรมเนียมหรือมารยาทที่พระสงฆ์จะพึงปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ หรือในสถานที่นั้นๆ เช่น ข้อวัตรที่สัททวิหาริกจะพึงปฏิบัติต่ออุปัชฌาย์ อาจารย์ ข้อวัตรที่ภิกษุจะพึงปฏิบัติต่อเสนาสนะ เป็นต้น

แผนภูมิมารยาทเกี่ยวกับสมณสาธูป

๓.๓.๑ หลักเสขียวัตรในฐานะเป็นฐานมารยาททางกาย

คำว่า **เสขิยะ** แปลว่าข้อปฏิบัติอันเป็นสมบัติของท่านผู้ยังต้องศึกษา^{๕๕} ธรรมเนียมมารยาทที่ภิกษุพึงสำเหนียก หรือพึงฝึกฝนปฏิบัติเป็นข้อสิกขาบทที่ว่าด้วยมารยาทผู้ดีเป็นวิธีการวางกิริยาทางกาย และวาจาที่เหมาะสมของภิกษุ ไม่ได้เป็นข้ออาบัติ ภิกษุไม่ปฏิบัติตามบทบัญญัติแห่งเสขิยะทั้งหลาย ต้องอาบัติทุกกฏทุกสิกขาบทมีข้อควรทราบ คือ สิกขาบทหมวดเสขิยะนี้ ในหมวดพระวินยปิฎกक्रमกฏในหมวดเสขิยกัณฑ์ เมื่อหมวดข้อปฏิบัติของภิกษุสงฆ์เรียกว่า เสขียวัตร สิกขาบทในเสขิยกัณฑ์นี้เป็นบทบัญญัติที่น่าสนใจ เพราะว่าด้วยเรื่องกิริยามารยาทที่เป็นธรรมเนียมของภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะ เสขียสิกขาบททั้ง ๗ วรรค แบ่งเป็น ๔ กลุ่ม ตามสาระสำคัญดังนี้

กลุ่มที่ ๑ ว่าด้วยธรรมเนียมควรประพฤติในเวลาเข้าหมู่บ้าน เริ่มตั้งแต่การนุ่งห่มเรียบร้อยในขณะที่อยู่ชุมชน การสำรวจระวางอิริยาบถ การพูดคุยกันให้อยู่ในลักษณะที่เหมาะสมเมื่ออยู่ในชุมชน

กลุ่มที่ ๒ ว่าด้วยธรรมเนียมในการรับบิณฑบาต เริ่มตั้งแต่อิริยาบถในการรับบิณฑบาต การขบฉันอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย

กลุ่มที่ ๓ ว่าด้วยธรรมเนียมในการแสดงธรรม เริ่มตั้งแต่การแสดงธรรมอย่างถูกต้องกาลเทศะ ไม่แสดงธรรมแก่บุคคลผู้อยู่ในอาการไม่เคารพธรรม

^{๕๕} วิ.อ. (ไทย) ๓/๓๓๙/๔๘๖.

กลุ่มที่ ๔ ว่าด้วยธรรมเนียมในการถ่ายทอดจรรยา ปัสสาวะ และบ้วนน้ำลาย การที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทเหล่านี้ขึ้น สะท้อนให้เห็นภาพของวัฒนธรรมของคนถินั้นในสมัยพุทธกาล วัฒนธรรมด้านการขนส่ง การรับทานอาหาร การใช้คำพูดอาจมีลักษณะที่ไม่เรียบร้อย เมื่อคนเหล่านั้นมาบวชในสังคมสงฆ์แห่งพระพุทธศาสนา พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติเสขยสิกขาบทขึ้นมาเพื่อเป็นหลักปฏิบัติของเหล่าสาวก

แนวคิดที่น่าสนใจในเสขยิกัณฑ์ อีกอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นพุทธทัศนะ ที่มีต่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ คือ บทบัญญัติที่ว่า “ภิกษุพึงสำเหนียกว่าเราไม่เป็นไข้ จักไม่ถ่ายทอดจรรยา ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายรดลงบนพืชเขียวสดตามความในสิกขาบทที่ ๑๔ แห่งปาฏกาวรรค “ภิกษุพึงสำเหนียกว่า เราไม่เป็นไข้จักไม่ถ่ายทอดจรรยา ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ” ตามความในสิกขาบทที่ ๑๕ แห่งปาฏกาวรรค

เสขยิกัณฑ์ แบ่งเป็น ๗ วรรค คือ

๑. ปริมณฑลวรรค หมวดว่าด้วยการนุ่งห่มเรียบร้อย มี ๑๐ สิกขาบท
 ๒. อุชัคคิยวรรค หมวดว่าด้วยการหัวเราะ มี ๑๐ สิกขาบท
 ๓. ชัมภตกวรรค หมวดว่าด้วยการทำวสะเอว มี ๑๐ สิกขาบท
 ๔. สุกกัจจวรรค หมวดว่าด้วยความเอื้อเฟื้อ มี ๑๐ สิกขาบท
 ๕. กพพวรรค หมวดว่าด้วยคำขำ มี ๑๐ สิกขาบท
 ๖. สุรสุรวรรค หมวดว่าด้วยการฉันทงศ์ ๆ มี ๑๐ สิกขาบท
 ๗. ปาฏกาวรรค หมวดว่าด้วยเยี่ยงเท้า มี ๑๕ สิกขาบท
- รวม ๗๕ สิกขาบท^{๕๖}

๑. ปริมณฑลวรรค ๑๐ สิกขาบท ภิกษุพึงสำเหนียกว่า “จักนุ่งสบง ห่มจีวรให้เรียบร้อยในทุกเวลาและสถานที่จักสำรวมระวังอิริยาบถ คือการเดิน การนั่ง การเหยียดมือ การนุ่งห่ม ขณะที่เดินและนั่งอยู่ในละแวกบ้าน”

๒. อุชัคคิยวรรค ๑๐ สิกขาบท ภิกษุพึงสำเหนียกว่า “ในขณะที่เดินหรือนั่งอยู่ในละแวกบ้าน จักสำรวมระวังอิริยาบถ คือ ไม่หัวเราะ ไม่พูดเสียงดัง ไม่โคลงกาย ไม่แกว่งแขน ไม่โคลงศีรษะ

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๕๗๖ – ๖๕๔/๖๕๙ – ๗๓๕.

๓. ขัมภตถวรรค ๑๐ สิกขาบท ภิกษุพึงสำเหนียก ว่า “ในขณะที่เดินหรือนั่งอยู่ในละแวกบ้าน จักสำรวมระวังอิริยาบถ คือ ไม่เท้าสะเอว ไม่คลุมศีรษะ ไม่เดินกระโหรง ไม่รัดรัดเข้า” พึงสำเหนียกว่า “จักรับบิณฑบาตโดยเคารพ จักให้ความสำคัญหมายหมายรู้ในใจ ขณะที่รับบิณฑบาต จักรับแกงให้พอเหมาะกับข้าว จักรับข้าวให้เสมอขอบปากบาตร

๔. สุกกัจจวรรค ๑๐ สิกขาบท ภิกษุพึงสำเหนียกในขณะที่ฉันข้าวว่า “จักฉันข้าวโดยเคารพ จักให้ความสำคัญในบาตรขณะฉันข้าว จักฉันข้าวไปตามลำดับ จักฉันข้าวให้พอเหมาะกันกับแกง จักไม่ฉันขยี้มข้าวลงมาแต่ยอด จักไม่เอาข้าวสุกกลบแกงหรือกับข้าวเพื่อให้ได้มาก จักไม่ออกปากขอแกงหรือข้าวสุกมาฉันเองในเมื่อไม่เป็นใช้ จักไม่มองดูบาตรของภิกษุอื่นโดยมุ่งจะตำหนิ จักไม่ทำคำข้าวใหญ่หนัก จักทำคำข้าวให้พอดีกับปาก”

๕. กพพวรรค ๑๐ สิกขาบท ภิกษุพึงสำเหนียกว่า “ในขณะที่ฉันภัตตาหาร จักไม่อ้าปาก รอคำข้าว ไม่สอดมือเข้าในปาก ไม่พูดคุยกัน ไม่โยนคำข้าวเข้าปาก ไม่กัดคำข้าว ไม่ทำกระพุง แก้มตุ่ย ไม่สลับมือ ไม่โปรยเมล็ดข้าว ไม่แลบลิ้น ไม่ทำเสียงจ๊ับๆ”

๖. สุรสุรวรรค ๑๐ สิกขาบท ภิกษุพึงสำเหนียกว่า “ในขณะที่ฉันภัตตาหาร จักไม่ฉันทำเสียงดังซู้ดๆ ไม่เลียมือ ไม่ขอบาตร ไม่เลียริมฝีปาก ไม่จับภาชนะที่มือเปื้อน ไม่เทน้ำล้างบาตรที่มีเมล็ดข้าวปนลงในละแวกบ้าน” พึงสำเหนียกว่า “จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้อยู่อาภักดิ์กิริยาเหล่านี้ คือ กัณธมอยู่ ถือไม้พลอง ถือศัตรา ถืออาวุธ”

๗. ปาทุการวรรค ๑๕ สิกขาบท ภิกษุพึงสำเหนียกว่า “จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้อยู่ในอาภักดิ์กิริยาเหล่านี้คือ ผู้สวมเขียงเท้า ผู้สวมรองเท้า ผู้อยู่ในยานพาหนะ ผู้อยู่บนที่นอน ผู้นั่งรัดเข้า ผู้โพกศีรษะ ผู้นั่งบนอาสนะ” พึงสำเหนียกว่า “จักไม่แสดงธรรมในขณะที่ตัวเองและคนไม่เป็นใช้ผู้อยู่ในอาภักดิ์กิริยาเหล่านี้ คือ ผู้ฟังนั่งอยู่บนอาสนะสูงกว่าตน ผู้ฟังนั่งอยู่ในขณะที่ตัวเองยืนผู้ฟังเดินไปข้างหลัง ผู้ฟังเดินอยู่ในทางขณะที่ตัวเองอยู่นอกทาง” ภิกษุผู้ละเมิดสิกขาบทเหล่านี้ต้องอาบัติทุกกฏ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดเสขียวัตถ์ ๗ หมวด ๗๕ ข้อนี้เป็น ๔ หมวดคือ หมวดสารูป มี ๒๖ ข้อ หมวดโกชนบัญญัติ มี ๓๐ ข้อ หมวดธัมมเทสนาปฏิสังยุต มี ๑๖ ข้อ และ หมวดปกิณณกะ มี ๓ ข้อ^{๕๗}

หมวดที่ ๑ หมวดสารูป

^{๕๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๔๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๑ – ๒๖.

สารูป แปลว่า เหมาะ, เหมาะสม สมควร, สารูปเป็นหมวดหนึ่งของสิกขาบทของเสขิยวัตร เป็นหมวดที่ว่าด้วยมารยาทในการนุ่งห่มมารยาทในการเข้าไปในหมู่บ้าน

๑. พึงทำศึกษาว่า “เราจักนุ่งเป็นปริมนทล”
๒. พึงทำศึกษาว่า “เราจักห่มเป็นปริมนทล”
๓. พึงทำศึกษาว่า “เราจักปกปิดกายดีไปในละแวกบ้าน”
๔. พึงทำศึกษาว่า “เราจักปกปิดกายดีนั่งในละแวกบ้าน”
๕. พึงทำศึกษาว่า “เราจักสำรวมดีไปในละแวกบ้าน”
๖. พึงทำศึกษาว่า “เราจักสำรวมดีนั่งในละแวกบ้าน”
๗. พึงทำศึกษาว่า “เราจักมีตาทอดลงไปในละแวกบ้าน”
๘. พึงทำศึกษาว่า “เราจักมีตาทอดลงนั่งในละแวกบ้าน”
๙. พึงทำศึกษาว่า “เราจักไม่ไปในละแวกบ้าน ด้วยทั้งวิกผ้า”
๑๐. พึงทำศึกษาว่า “เราจักไม่นั่งในละแวกบ้านด้วยทั้งวิกผ้า”
๑๑. พึงทำศึกษาว่า “เราจักไม่ไปในละแวกบ้าน ด้วยทั้งความ หวัเราะลั่น”
๑๒. พึงทำศึกษาว่า “เราจักไม่นั่งในละแวกบ้าน ด้วยทั้งความหวัเราะลั่น”
๑๓. พึงทำศึกษาว่า “เราจักมีเสียงน้อยไปในละแวกบ้าน”
๑๔. พึงทำศึกษาว่า “เราจักมีเสียงน้อยนั่งในละแวกบ้าน”
๑๕. พึงทำศึกษาว่า “เราจักไม่โยกกายไปในละแวกบ้าน”
๑๖. พึงทำศึกษาว่า “เราจักไม่โยกกายนั่งในละแวกบ้าน”
๑๗. พึงทำศึกษาว่า “เราจักไม่ไกวแขนไปในละแวกบ้าน”
๑๘. พึงทำศึกษาว่า “เราจักไม่ไกวแขนนั่งในละแวกบ้าน”
๑๙. พึงทำศึกษาว่า “เราจักไม่โคลงศีรษะไปในละแวกบ้าน”
๒๐. พึงทำศึกษาว่า “เราจักไม่โคลงศีรษะนั่งในละแวกบ้าน”
๒๑. พึงทำศึกษาว่า “เราจักไม่ทำความค้ำไปในละแวกบ้าน”
๒๒. พึงทำศึกษาว่า “เราจักไม่ทำความค้ำนั่งในละแวกบ้าน”

๒๓. ฟังทำศึกษาว่า “เราจักไม่คลุม (ศีรษะ) ไปในละแวกบ้าน”

๒๔. ฟังทำศึกษาว่า “เราจักไม่คลุม (ศีรษะ) นั่งในละแวกบ้าน”

๒๕. ฟังทำศึกษาว่า “เราจักไม่ไปในในละแวกบ้าน ด้วยทั้งความกระโห้ง”

๒๖. ฟังทำศึกษาว่า “เราจักไม่นั่งในในละแวกบ้าน ด้วยทั้งความรัดเคา”

หมวด ๒ โภชนปฏิสังยุต ว่าด้วยมารยาทในการรับบิณฑบาตและการฉันอาหาร มี ๓๐ ข้อดังต่อไปนี้

๑. ฟังทำศึกษาว่า “เราจักรับบิณฑบาตโดยเอื้อเฟื้อ”

๒. ฟังทำศึกษาว่า “เราจักจ้องดูอยู่ในบาตรรับบิณฑบาต”

๓. ฟังทำศึกษาว่า “เราจักรับบิณฑบาตมีสุปะเสมอกัน”

๔. ฟังทำศึกษาว่า “เราจักรับบิณฑบาตเสมอชอบ”

๕. ฟังทำศึกษาว่า “เราจักฉันบิณฑบาตโดยเอื้อเฟื้อ”

๖. ฟังทำศึกษาว่า “เราจักจ้องดูอยู่ในบาตรฉันบิณฑบาต”

๗. ฟังทำศึกษาว่า “เราจักฉันบิณฑบาตไม่แหง”

๘. ฟังทำศึกษาว่า “เราจักฉันบิณฑบาตมีสุปะเสมอกัน”

๙. ฟังทำศึกษาว่า “เราจักไม่ขยุมลงแต่ยอดฉันบิณฑบาต”

๑๐. ฟังทำศึกษาว่า “เราจักไม่กลบแกงก็ดี กับข้าวก็ดี ด้วยข้าวสุก อาศัยความอยากได้มาก”

๑๑. ฟังทำศึกษาว่า “เราไม่อาพาธ จักไม่ขอสุปะก็ดี ข้าวสุกก็ดี เพื่อประโยชน์แก่ตนฉัน”

๑๒. ฟังทำศึกษาว่า “เราจักไม่เพ่งโพนทะนาแลดูบาตรของผู้อื่น”

๑๓. ฟังทำศึกษาว่า “เราจักไม่ทำคำข้าวให้ใหญ่่นัก”

๑๔. ฟังทำศึกษาว่า “เราจักทำคำข้าวให้กลมกล่อม”

๑๕. ฟังทำศึกษาว่า “เมื่อคำข้าวยังไม่นำมาถึง เราจักไม่อ้าช่องปาก”

๑๖. ฟังทำศึกษาว่า “เราฉันอยู่ จักไม่สอดมือทั้งนั้นเข้าในปาก”

๑๗. ฟังทำศึกษาว่า “ปากยังมีคำข้าวเราจักไม่พุด”

๑๘. ฟังทำศึกษาว่า “เราจักไม่ฉันเตาะ คำข้าว”

๑๙. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่ฉันทัดคำข้าว”
๒๐. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่ฉันทำให้ตุ่ย”
๒๑. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่ฉันทัดมือ”
๒๒. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่ฉันทำเมล็ดข้าวตอก”
๒๓. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่ฉันทแลบลิ่น”
๒๔. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่ฉันทำเสียงจับๆ”
๒๕. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่ฉันทำเสียงชูตๆ”
๒๖. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่ฉันทเลียมมือ”
๒๗. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่ฉันทขอดาบตร”
๒๘. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่ฉันทเลียมริมฝีปาก”
๒๙. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่รับโอนน้ำด้วยมือเปื้อนอาภิส”
๓๐. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่เทน้ำล้างบาตรมีเมล็ดข้าวในละแวกบ้าน”

หมวดที่ ๓ อัมมเทศนาปฏิสังยุตว่าด้วยมารยาทในการแสดงธรรม มี ๑๖ ข้อดังต่อไปนี้

๑. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้ มีร่มในมือ”
๒. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้มีไม้พลองในมือ”
๓. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้มีคัสตราในมือ”
๔. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้มีอาวุธในมือ”
๕. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้สวมเขียงเท้า”
๖. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้สวมรองเท้า.”
๗. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้ไปในยาน”
๘. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้อยู่บนที่นอน”
๙. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้ นั่งรัดเขา”
๑๐. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้พันศีรษะ”
๑๑. ฟังทำศึกษาว่า “เรารู้จักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้คลุมศีรษะ”

๑๒. ฟังทำศึกษาว่า “เรานั่งอยู่ที่แผ่นดินจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เจ็บใช้ ผู้นั่งบนอาสนะ”

๑๓. ฟังทำศึกษาว่า “เรานั่งบนอาสนะต่ำจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เจ็บใช้ ผู้นั่งบนอาสนะสูง”

๑๔. ฟังทำศึกษาว่า “เรายืนอยู่ จักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เจ็บใช้ ผู้นั่งอยู่”

๑๕. ฟังทำศึกษาว่า “เราเดินไปข้างหลังจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เจ็บใช้ ผู้เดินไปข้างหน้า”

๑๖. ฟังทำศึกษาว่า “เราเดินไปนอกทางจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เจ็บใช้ ผู้ไปอยู่ในทาง”

หมวดที่ ๔ ปกณณกะว่าด้วยหมวดเบ็ดเตล็ด มี ๓ ข้อดังต่อไปนี้

๑. ฟังทำศึกษาว่า “เราไม่อาพาธ จักไม่ยืนถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะ”

๒. ฟังทำศึกษาว่า “เราไม่อาพาธ จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนขะพะ บนของสดเขียว”

๓. ฟังทำศึกษาว่า “เราไม่อาพาธ จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนขะพะในน้ำ”

สิกขาบทแต่ละสิกขาบทที่ภิกษุจะได้ชื่อว่าล่วงละเมิดแล้วนี้ประกอบด้วยหลายบท

สิกขาบททั้งหมดทั้งของภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์ โดยสรุปมี ๒ ประเภท คือ โลกวัชชะ และ ปณณัตติวัชชะ^{๕๘} แม้อาบัติที่เกิดจากการล่วงละเมิดสิกขาบทนั้นๆ ว่าโดยโทษ ก็มี ๒ ประเภทเช่นกัน คือ โลกวัชชะ และ ปณณัตติวัชชะ^{๕๙}

“โลกวัชชะ” แปลว่า โทษทางโลก ความผิดแก่ชาวโลก หมายถึง อุกุศลกรรมบถ ทางที่นำไปสู่ความชั่ว สิกขาบทที่เป็นโลกวัชชะนั้น ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ เมื่อล่วงละเมิดแล้วย่อมมีความผิดทั้งสิ้น เพราะเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสมทั่วไป เกิดจากจิตที่เป็นอกุศล เช่น การพูดเท็จ การดื่มสุราเมรัย การทำลายชีวิต พระชีนาสพทั้งหลายย่อมจะไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทที่เป็นโลกวัชชะ

“ปณณัตติวัชชะ” แปลว่า โทษทางพระบัญญัติ ความผิดตามพระบัญญัติสิกขาบทที่เป็นปณณัตติวัชชะนั้น พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้แก่ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ ปรับโทษแก่สงฆ์ผู้ล่วงละเมิด ไม่ปรับโทษแก่คฤหัสถ์ เช่น การฉันอาหารในเวลาวิกาล การพรากกุตคาม การเล่นน้ำ ปรับโทษแก่ภิกษุเท่านั้น แต่ไม่ปรับโทษแก่คฤหัสถ์ พระชีนาสพเมื่อไม่รู้อาจล่วงละเมิดสิกขาบทที่เป็นปณณัตติวัชชะได้^{๖๐}

^{๕๘} วิ.อ. (ไทย) ๑/๔๒/๒๓๙.

^{๕๙} กงฺขา.อ. ๑๓๗.

^{๖๐} มลฺลีนท. ๒๑๓-๒๑๔.

การที่พระพุทธเจ้าทรงให้น้ำหนักในเรื่องโลกวัชชะเป็นสาเหตุหนึ่งในการบัญญัติพระวินัย ก็เพราะกิริยามารยาทเป็นที่มาแห่งความเลื่อมใสศรัทธาของบุคคลอื่นๆ ดังจะเห็นได้จากเหตุแห่งพระบัญญัติพระวินัย เพื่อประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ

๑. เพื่อความเรียบร้อยแห่งสงฆ์
๒. เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
๓. เพื่อข่มบุรุษผู้เก้อยาก
๔. เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งหมู่ภิกษุสงฆ์ที่มีศีลดีงาม
๕. เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน
๖. เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะพึงเกิดในอนาคต
๗. เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส
๘. เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่ไม่เลื่อมใสแล้ว
๙. เพื่อความตั้งมั่นแห่งสังฆธรรม
๑๐. เพื่อเอื้อเฟื้อพระวินัย^{๖๑}

จะเห็นได้ว่ากฎเกณฑ์รับผู้ที่จะเข้ามาบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา เมื่อบรรพชาอุปสมบทแล้วต้องประพฤติปฏิบัติตามพระวินัยมากมาย เพื่อควบคุมความงามในการปฏิบัติ เพื่อความสมบูรณ์และเพื่อให้เป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธาแก่มหาชนด้วยหากจะมองให้ชัด ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับสมณสาธูปดังจะเห็นได้ว่าบุคลิภาพ ดังเป็นเครื่องแสดงออกซึ่งบุคลิภาพ กล่าวคือกิริยามารยาทของบุคคลนั่นเอง ขอให้ฝึกกิริยาทุกขณะที่ ยืน เดิน นั่ง นอน ให้เรียบร้อยจะชื่อว่าเป็นผู้มีบุคลิภาพดีได้อย่างไร

แท้จริงแล้วเสขียวัตร มีทั้งหมด ๗๕ ข้อ เป็นเหมือนบทบัญญัติที่มาในพระปาติโมกข์นี้ แต่ที่เป็นสงฆ์เรียกว่าอภิสมจาร มินัยภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นเรื่องของบุคลิภาพทั้งสิ้นอย่างไรก็ดี ในเรื่องจำกัด เป็นเรื่องเสขียวัตรเท่านั้น

เสขียวัตร เป็นสาธารณบัญญัติทั้งภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ ถ้ามีการล่วงละเมิดมีโทษปรับอาบัติก็เพียงทุกกฎ ซึ่งคนทั่วไปอาจคิดว่าเป็นอาบัติเล็กน้อย แต่เมื่อเป็นโลกวัชชะความผิดที่ชาวโลกติ

^{๖๑} วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘-๒๙.

เตียน ก็ถือเป็นความประพฤติชั่ว เพราะคำว่าทุกกฎแปลว่า “กระทำชั่ว” ทั้งนี้ขอให้ดูตัวอย่าง ปริမ်ณตวรรค หมวดว่าด้วยการนุ่งห่มเรียบร้อย สิกขาบทที่ ๑ เรื่องภิกษุณีฉัพพัคคีย์ มีความดังนี้

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์ครองอันตราสกย่อนข้างหน้าบ้าง ข้างหลังบ้าง พวกชาวบ้านพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนพวกภิกษุณีทั้งหลายจึงครองอันตราสกย่อนข้างหน้าบ้าง ข้างหลังบ้างเหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโภคคามเล่า”

ภิกษุณีทั้งหลายได้ยินพวกชาวบ้านตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุณี ผู้มีก่น้อย ฯลฯ พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนพวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์จึงครองอันตราสกย่อนข้างหน้าบ้าง ข้างหลังบ้างเล่า” ครั้นแล้ว ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์ เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลายทราบว่า พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์ ครองอันตราสก ย่อนข้างหน้าบ้างข้างหลังบ้าง จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริงพระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า “ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลายไฉนพวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์ จึงครองอันตราสกย่อนข้างหน้าบ้าง ข้างหลังบ้างเล่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้พึงทำความสำเหนียกว่า เราจักครองอันตราสกให้เรียบร้อย^{๖๒}

อีกเรื่องหนึ่ง ปรากฏในปาทุวรรค หมวดว่าด้วยรองเท้า สิกขาบทที่ ๑ เรื่องภิกษุณีฉัพพัคคีย์ ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ และบ้วนน้ำลายลงในน้ำ ซึ่งชาวบ้านพากันติเตียน ดังข้อความว่า สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์ถ่ายอุจจาระบ้าง ปัสสาวะบ้าง ลงในน้ำ พวกชาวบ้านจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนภิกษุทั้งหลายจึงถ่ายอุจจาระบ้าง ปัสสาวะบ้างบ้วนน้ำลายบ้างลงในน้ำเหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโภคคามเล่า”

ภิกษุณีทั้งหลายได้ยินพวกชาวบ้านตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุณีผู้มีก่น้อย ฯลฯ พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนหนอ พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์ จึงถ่ายอุจจาระบ้างปัสสาวะบ้าง บ้วนน้ำลายบ้าง ลงในน้ำเล่า” ครั้นแล้วภิกษุเหล่านี้ได้นำเรื่องนี้ไปบอกให้ภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

^{๖๒} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๒๔๐/๓๙๕-๓๙๖.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถาม ภิกษุทั้งหลาย “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์ถ่ายทอดอุจจาระบ้าง ปัสสาวะบ้าง บ้วน น้ำลายบ้างลงในน้ำ จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริงพระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธ เจ้าทรงดำนิว่า “ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย โฉนพวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์ถ่ายทอดอุจจาระบ้าง ปัสสาวะบ้าง บ้วน น้ำลายบ้าง ลงในน้ำเล่า ภิกษุณีทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำให้คนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสขึ้นได้เลย ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ ขึ้นแสดงดังนี้

พระบัญญัติ ฟังสำเนียงกว่า เราจักไม่ถ่ายทอดอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ สิกขาบทนี้พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้แก่ภิกษุณีทั้งหลายอย่างนี้^{๖๓}

๓.๓.๒ มารยาททางวาจาตามหลักพระธรรมวินัย

มารยาททางวาจา หรือ ศิลปะในการพูดนั้น นับได้ว่าเป็นมารยาทอย่างหนึ่งในกลุ่มของ มารยาทไทย

การสื่อสารตามหลักธรรมพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในที่ต่างๆ เป็นการสอน เรื่องศิลปะการพูด หรือวาจาสุภาสิต ไว้ในหลักสัมมาวาจาหรือเจรจาชอบ ซึ่งเป็นศิลปพื้นฐานสำหรับ สื่อสารมวลชนและบุคคลทั่วไปซึ่งให้ปฏิบัติตามองค์ประกอบ ๔ ประการคือ

๑. มุสาวาท คือ เว้นการพูดเท็จ ใช้สัจจวาจา พูดคำจริง
๒. ปิสุณาวาจา คือ เว้นการพูดส่อเสียด ใช้พูดคำสมานสามัคคี
๓. ผรุสวาจา คือ เว้นการพูดคำหยาบ ใช้คำพูด อ่อนหวาน สุภาพ
๔. สัมผัปปลาปะ คือ เว้นการพูดเพ้อเจ้อ ใช้คำพูด มีประโยชน์^{๖๔}

จากข้อความทั้ง ๔ ประการดังกล่าวเรียกว่าเป็นสัจจะ คือ ความสัตย์ ความซื่อตรง - truthfulness, sincerity) คู่กับศิลปข้อที่ ๔ ในเบญจศิลป

พระพุทธองค์ ได้ตรัสองค์ประกอบของวาจาสุภาสิตไว้ว่าต้องเป็นถ้อยคำหรือวาจาที่ สื่อสารนั้น ต้องไม่เป็นวาจาทุพภาษิต เป็นวาจาไม่มีโทษ และท่านผู้รู้ไม่ติเตียน วาจาประกอบด้วย

^{๖๓} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๒๔๑/๓๔๗-๓๔๘.

^{๖๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๕/๗๕-๗๖.

องค์ ๕ ประการ คือ ๑. พุดถูกกาล ๒. พุดคำจริง ๓. พุดคำอ่อนหวาน ๔. พุดคำประกอบด้วยประโยชน์ ๕. พุดด้วยเมตตาจิต^{๖๕}

อีกประการหนึ่งผู้มีการยาทในการพุดตามหลักพระพุทธศาสนา ต้องประกอบไปด้วยหลัก ๕ ประการคือ ๑) **สัจจะ** ได้แก่ เรื่องที่จะเสนอต่อมวลชนนั้น ต้องเป็นเรื่องจริง เสนอหรือส่งสารตามความเป็นจริง ไม่บิดเบือน ๒) **ตถตา** ได้แก่ เรื่องแท้ เรื่องที่เสนอหรือส่งสารนั้นต้องเป็นเรื่องแท้ เสนอตามสภาพที่แท้จริงไม่คาดเดา ไม่แต่งแต้มใส่สี ใส่ไข่ ๓) **กาละ** ได้แก่ เรื่องที่เสนอนั้นต้องเหมาะสมกับกาลเวลา ๔) **ปิยะ** ได้แก่ เรื่องที่เสนอนั้นเป็นเรื่องที่คนชอบ หรือเสนอโดยวิธีที่ผู้รับสารชื่นชอบ ๕) **อรรถะ** ได้แก่ เรื่องที่เสนอหรือส่งสารนั้นต้องเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม แต่ในบางครั้งบางสถานการณ์ ผู้ส่งสารอาจต้องพิจารณาด้วยปัญญาว่า บางเรื่องอาจไม่เหมาะสมกับเวลา อาจจะไม่เป็นที่ชื่นชอบของคนบางกลุ่มบางคน แต่เมื่อเสนอเรื่องนั้นไปแล้วเกิดประโยชน์ต่อมหาชน ผู้ส่งสารอาจจะต้องกระทำหรือควรกระทำ สมดังคำของ**พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)**^{๖๖} ที่ได้กล่าวถึงการแสดงออกทางวจีกรรม หมายถึงการกระทำทางวาจา การกระทำด้วยวาจา ทำด้วยคำพูด วาจาที่เป็นจริง กล่าวแล้วไพเราะ มีเหตุผล มีสารประโยชน์ ถูกกาละ เทศะ ก่อให้เกิดความสุข สมานสามัคคี เรียกว่า วจีสุจริต ตรงข้ามกับวาจาที่ไม่ดีหรือวาจาชั่วที่เมื่อพุดหรือเขียนแล้วมีแต่คำเท็จ โกหกหลอกลวง หยาบคาย หรือไร้ประโยชน์ก่อให้เกิดการแตกสามัคคี เกิดความเสื่อมหรือความเสียหาย นำบุคคลทั้งผู้พุดและผู้ฟังไปสู่ความทุกข์ วาจาเช่นนี้เรียกว่า วจีทุจริต

พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ)^{๖๗} ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “มงคลชีวิต หลักปฏิบัติ มงคล ๓๘ ประการของคนดี” พอสรุปใจความได้ว่า วาจาที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ถึงแม้จะจัดเป็นวาจาสุภาสิต เป็นวาจาดี มีประโยชน์ แต่ถ้าผู้พุดไม่รู้จักกาลอันควรและไม่ควร เช่นนี้อาจทำให้เสียผล ต่อรู้จักผลในกาลอันควร จึงจะสำเร็จประโยชน์ได้ แต่ถ้าวาจานั้นเป็นเท็จก็ไม่จัดเป็นวาจาที่ชอบ คำพุดถึงจะถูกกาล ทั้งจริงทั้งอ่อนหวาน แต่ไม่เป็นประโยชน์ก็เสียเวลาเปล่าต้องประกอบด้วยประโยชน์จึงจะจัดเป็นวาจาชอบ ผู้พุดต้องมีจิตเมตตาและไม่มีอคติ เมื่อพุดถูกกาลก็เป็นอันแสดงว่าผู้พุดเป็นกัลยาณู (ผู้รู้จักกาล) เมื่อพุดจริง ก็เป็นอันแสดงว่าผู้พุดเป็นผู้มั่นในคำสัตย์เมื่อพุดอ่อนหวานก็เป็นอันแสดงว่า

^{๖๕} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๔๘/๓๓๘.

^{๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์.ปริมติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑๙-๒๒๐.

^{๖๗} พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), **มงคลชีวิต หลักปฏิบัติมงคล ๓๘ ประการของคนดี**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม), ๒๕๔๔.

ผู้พูดเป็นสุภาพชน เมื่อพูดประกอบด้วยประโยชน์ ผู้พูดและผู้ฟังก็ไม่ไร้ผล เมื่อกล่าวด้วยเมตตาจิต ก็เป็นอันแสดงเจตนาดีของผู้พูด

พันเอกปิ่น มุกขนันต์^{๖๘} ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “มงคลชีวิต” พอสรุปใจความได้ว่า คำว่า สุภาสิต ไม่ใช่หมายความว่าคำพูดดีเฉยๆ คือพูดเพราะ พูดคม พูดเข้าที่ ไม่ใช่ดีเท่านั้น แต่ดีหลายชั้นกว่านี้ คือเป็นคำที่คนพูดได้พูดดีแล้วด้วย คืออย่างนี้เรียกว่าดีหลายชั้น เหมือนอย่างเสื้อผ้าที่เราสวมใส่ ผ้าก็ดีแบบก็ดี แล้วช่างก็ฝีมือดีด้วย คืออย่างนี้เรียกว่าดีหลายชั้น สองดี สามดี มารวมกันอยู่ในเสื้อตัวเดียวคำพูดที่ดีถึงขั้นเป็นสุภาสิตก็เหมือนกัน คือดีหลายชั้น คำก็ดี เรื่องก็ดี แล้วคนพูดก็ดีด้วย จึงเป็นสุภาสิตถ้าดีแต่คำพูด อย่างอื่นไม่ดี ก็ไม่เป็นสุภาสิต เป็นเพียงสุนทรพจน์ คือคำพูดเพราะเท่านั้น๑๐

สุชีพ ปุญญานุภาพ^{๖๙} ได้กล่าวไว้ในหนังสือคุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา พอสรุปใจความได้ว่าในการใช้ถ้อยคำนั้นจะต้องพูดให้ถูกกาลเทศะ อิงประโยชน์ อิงธรรม อิงวินัยเป็นหลัก จึงจะทำให้ถ้อยคำนั้นเป็นวาจาสุภาสิตโดยแท้ ถึงแม้ว่าในการกล่าวถ้อยคำที่นับว่าดีหลายประการคือกล่าวถูกกาลไม่ใช่พูดพร่ำเพรื่อ กล่าวความจริง และกล่าวคำเป็นประโยชน์คือคำจริงที่จะกล่าวนั้นถ้าไม่มีประโยชน์ก็ไม่ควรกล่าว นอกจากจะกล่าวให้ถูกกาลถูกต้องตามความจริงและมีประโยชน์แล้ว ยังควรให้อิงธรรมอิงวินัยด้วย จึงเป็นอันเข้าใจว่า การพูดความจริงนั้นไม่ใช่พูดส่งๆ ไปโดยไม่มี ความหมายจะต้องพูดให้ถูกกาลเทศะ อิงประโยชน์ อิงธรรม อิงวินัย จึงจะนับว่าเป็นความถูกต้องอย่างสมบูรณ์

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า หลักวาจาสุภาสิต หรือปิยวาจา ในพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา นั้น เป็นรากฐานหรือเป็นบ่อเกิดของกิริยามารยาทไทยเกี่ยวกับการพูด หรือการสื่อสารในการเข้าสังคม และเป็นความจำเป็นทุกคนต้องนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน เพราะเป็นการป้องกันการมั่วสวาท และการใส่ร้ายป้ายสีให้เกิดความเสียหายแก่สังคม

ส่วน มารยาทในการพูดตามลักษณะมารยาทไทย มีลักษณะดังนี้

๑. ใช้คำพูดที่สุภาพ และเหมาะสม กับเวลา สถานที่ และ โอกาส
๒. หากจะพูดคัดค้านต้องคัดค้านด้วยเหตุผล ห้ามใช้คำพูดด้วยอารมณ์โมโห หรือโกรธ
๓. ไม่พูดให้ผู้อื่นเดือดร้อน และทำลายผู้อื่น

^{๖๘} พันเอกปิ่น มุกขนันต์, มงคลชีวิต ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา), ๒๕๐๕.

^{๖๙} สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๑.

๔. การพูดชมผู้อื่นจะต้องมีบ้างเพื่อเป็นการให้กำลังใจ^{๗๐}

จากการศึกษาพบว่าในหลักคำสอน คำพูด ถ้อยคำของวาจาสุภาสิตชี้ให้เห็นว่าวาจาสุภาสิตในองค์ประกอบหลัก คือพูดถูกกาล พูดคำจริง พูดคำอ่อนหวาน พูดคำประกอบด้วยประโยชน์ และพูดด้วยเมตตาจิต เป็นการสื่อสารที่สามารถทำให้เกิดประโยชน์ได้ เมื่อผู้พูดและผู้ฟังมีการเลือกคำพูดและสถานที่ที่เหมาะสมในคำพูดที่ถูกกาล ถูกกาลเทศะ ทำให้สามารถเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ทักษะ และพฤติกรรมต่างๆ ของคนแตกต่างกันไป ตามความคิดของแต่ละบุคคล ดังนั้นคำที่จัดว่าเป็นวาจาสุภาสิตที่บ่งบอกว่า เป็นคำพูดที่ผู้พูดได้กลั่นกรองไว้ดีแล้วด้วยใจที่ผ่องใส มิใช่สักแต่พูดลักษณะคำพูดที่พอเหมาะพอดีเป็นคุณทั้งแก่ตัวผู้พูดและผู้ฟังยิ่งไปกว่านั้นในความเป็นประโยชน์นี้จึงสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

๓.๔ มารยาทสังคมตามหลักพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในสังคมของผู้ครองเรือนหรือฝ่ายฆราวาส พระพุทธองค์ตรัสเรื่องการบูชา กราบไหว้ความเคารพ นับถือ ระหว่างบุคคลในสังคมทุกประเภททุกภาษา เรียกว่า **ทิต** หมายถึงบุคคลที่เราต้องเข้าไปเกี่ยวข้องมีความสัมพันธ์ต่อกันและกัน ให้รู้จักบูชา กราบไหว้เคารพ นับถือ ต่อกันและกันในบุคคล ๖ ประเภท ซึ่งเปรียบเสมือนทิต ๖ ดังเช่นกรณีตัวอย่างที่พระองค์ตรัสไว้ในสังคาลสูตรว่า

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน (ป่าไผ่) ใกล้กรุงราชคฤห์เช้าวันหนึ่งพระองค์ได้เสด็จสู่กรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต ได้ทอดพระเนตรเห็นสังคาลกามาณพ มีผ้าเปียก มีผมเปียก กำลังไหว้ทิศอยู่จึงตรัสถามเพื่อชวนสนทนาว่า กำลังทำอะไร เมื่อเขากราบทูลว่ากำลังไหว้ทิศตามคำสั่งของบิดาก่อนบิดาจะตาย จึงตรัสว่า ในอริยวินัย^{๗๑} เราไม่ได้ไหว้ทิศกันแบบนี้สังคาลกามาณพจึงทูลถามว่า ในอริยวินัย เขาไหว้ทิศกันอย่างไร พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงธรรมตามลำดับแก่สังคาลกามาณพว่า เพราะเหตุที่สาวกของพระอริยเจ้าสามารถละกิเลส^{๗๒} ได้ ไม่ทำกรรมชั่วโดยฐานะ

^{๗๐} กระทรวงศึกษาธิการ, **หนังสือเรียนสาระความรู้พื้นฐาน รายวิชาภาษาไทย พท ๑๑๐๐๑**, หลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑, ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๒๐.

^{๗๑} **อริยวินัย** แปลว่า แบบแผนของพระอริยเจ้า ระบบชีวิตหรือระบบการฝึกฝนอบรมของอารยชนเทียบได้กับคำว่า สุคติวินัย ได้แก่หลักการครองชีวิตอันประเสริฐ อ้างใน อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๐/๒๒๒), หมายถึงพระพุทธศาสนา อ้างใน ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๐๕/๓๐๐.

^{๗๒} **กรรมเครื่องเศร้าหมอง**, การกระทำที่เป็นเหตุให้เศร้าหมอง มี ๔ อย่าง คือ (๑) ปาณาติบาตการทำชีวิตให้ตกลงคือฆ่าฟันสังหารกัน (๒) อทินนาทาน ถือนำของที่เขาไม่ได้ให้คือลักขโมย (๓) กาเมสุมิฉฉาจาร ประพฤติผิดในกาม (๔) มุสาวาท พูดเท็จ ดูเทียบใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๕/๒๐๐.

ทั้ง ๕^{๗๓} ไม่ประพฤติดังแห่งความเสื่อมทรัพย์ ๖ ประการ^{๗๔} ปราศจากความชั่ว ๑๔ ประการดังกล่าว นั้น เชื่อว่าเป็นผู้ปิดป้องทิศ ๖ ปฏิบัติเพื่อครองโลกทั้งสอง ทำให้เกิดความยินดีทั้งโลกนี้และโลกหน้า หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายทางแห่งความเสื่อมทรัพย์โดยละเอียด แล้วทรงอธิบายลักษณะ มิตรเทียมและมิตรแท้ทรงอธิบายเรื่องทิศ ๖ โดยทรงแบ่งบุคคลออกเป็น ๖ ประเภทตามจำนวนทิศทั้ง ๖ ทิศ คือ

๑. บิดา-มารดาเป็นทิศเบื้องหน้า ๒. อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา
๓. บุตรภรรยาเป็นทิศเบื้องซ้าย ๔. มิตรสหายเป็นทิศเบื้องหลัง
๕. ทาสกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง ๖. สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน

ทรงแนะนำให้ปฏิบัติต่อกันตามหน้าที่ฝ่ายละ ๕ ประการ (ยกเว้นหน้าที่ของสมพราหมณ์ ซึ่งมี ๖ ประการ) ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวไว้ข้างหน้า เมื่อปฏิบัติได้ครบถ้วนตามหน้าที่ของทิศนั้นๆ แล้ว ก็เชื่อว่าเป็นผู้ให้ทิศตามแบบอริยวินัย หรือแบบพุทธครบบริบูรณ์ผู้ให้ทิศแบบนี้จะปิดป้องทิศได้สำเร็จ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจบลง สังคาลกามาณพเกิดความเลื่อมใสแล้วแสดงตนเป็นอุบาสกนับถือ พระรัตนตรัยตลอดชีวิต

คนอินเดียสมัยก่อนนั้นนิยมทำการบูชาทิศด้วยการกราบไหว้ทิศกัน ซึ่งเป็นความเชื่อที่ได้รับการปฏิบัติสืบทอดกันมา ดังจะเห็นจากสังคาลกามาณพได้บูชาด้วยการไหว้ทิศตามคำสั่งของบิดา นอกจากคนอินเดียโบราณจะนิยมทำการบูชาด้วยการไหว้ทิศแล้ว ยังมีการนับถือบูชาธรรมชาติ บูชาเทพเจ้า และการบูชาวิญญาณของบรรพบุรุษ เพราะต้องการหาที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจต้องการสิ่งที่จะนำมาบูชา เคารพ กราบไหว้ต้องการหาศาสนาเป็นที่พึ่ง การที่มนุษย์ต้องมีที่พึ่งทางจิตใจ เพราะเวลาที่เกิดความกลัวภัยคุกคาม ก็พากันบูชากราบไหว้สิ่งต่างๆ เพื่อขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ช่วยให้พ้นจากอันตราย ดังที่พระพุทธเจ้าตรัส เรื่องของอัคคิทัตตบุโรหิตของพระเจ้ามหาโกศล ออกบวชเป็นปริพาชกพร้อมกับบิรवार ได้อาศัยอยู่ระหว่างเขตแดนแคว้นอังคะ แคว้นมคธ และแคว้นกุรุ เขาได้สั่ง

^{๗๓} คำว่า ไม่ทำความชั่วโดยฐานะ ได้แก่ อคติคือ ทางความประพฤติที่ผิด, ความลำเอียง มี ๔ คือ (๑) ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะรัก (๒) โมหาคติ ลำเอียงเพราะเขลา (๓) โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง (๔) ภยาคติลำเอียงเพราะกลัว อ้างใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๖/๒๐๑.

^{๗๔} ทางแห่งความเสื่อมทรัพย์ ๖ ประการ ได้แก่ อบายมุข ๖ คือ (๑) ดินสุราและของมีนเมา (๒) ขอบเที่ยวกลางคืน (๓) ขอบเที่ยวดูการเล่น (๔) เล่นการพนัน (๕) คบคนชั่วเป็นมิตร (๖) เกียจคร้านการงาน อ้างใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗-๒๕๓/๒๐๒-๒๐๕.

สอนประชาชนที่เคารพนับถือตนให้ถึงภูเขาบ้าง ป่าไม้ สวน ต้นไม้บ้างเป็นที่พึ่ง จึงจะสามารถพ้นจากความทุกข์ได้ เป็นเหตุให้พระพุทเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนา

พอสรุปใจความได้ตามพุทธพจน์ที่ว่า “พวกมนุษย์จำนวนมาก ถูกความกลัวภัยคุกคามต่างพากันถึงภูเข บ้างป่าไม้ สวน รุกขเจตีย์ เป็นที่พึ่ง ซึ่งเหล่านี้ไม่ใช่ที่พึ่งอันเกษม ไม่ทำให้ผู้ที่ถึง ที่นับถือพ้นจากความทุกข์ส่วนผู้ที่ถึงพระรัตนตรัย เป็นที่พึ่ง ใช้ปัญญาพิจารณา ได้เห็นอริยสัจ ๔ ย่อมพ้นจากทุกข์ได้”^{๗๕}

สมัยก่อน การที่มนุษย์เกิดความกลัวภัยคุกคามแล้วยึดถือบูชาภูเขาบ้าง ภูเขาต้นไม้บ้างว่าเป็นที่พึ่ง นั้นมิใช่เรื่องแปลกแต่อย่างใดเพราะมนุษย์สมัยนั้นยังหาที่พึ่งทางจิตใจไม่ได้ต่อเมื่อพระพุทเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกและตรัสรู้ธรรม เสด็จออกประกาศศาสนาแล้ว ทรงสอนให้เคารพบูชากราบไหว้ พระพุท พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกลสามารถป้องกันภัยอันตรายต่างๆ ให้แก่มนุษย์ได้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

การบูชา (วันทา/อภิวาท) ด้วยการไหว้ทิศของพุทกับพราหมณ์

คำสอนเรื่องการบูชาด้วยการไหว้ทิศ ทางพุทธศาสนานั้นถือว่าเป็นหลักปฏิบัติในด้านสังคมสงเคราะห์อย่างดีที่สุด เรื่องทิศทางพระพุทธศาสนา คือ ทิศ ๔ ได้แก่ ทิศเหนือ ทิศตะวันออกทิศใต้ และทิศตะวันตก ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายไว้ว่า ทิศ ๖๔ หมายถึง ด้าน, ข้าง, ทาง, เบื้อง (หมายเอาทิศเหนือ ใต้ตะวันออก และตะวันตก เป็นต้น) การบูชา ด้วยการกราบไหว้ทิศ เคารพนับถือทิศ ดังที่สังคาลกมานพได้ทำการบูชา กราบไหว้ตามคำสั่งของบิดานั้น จะเห็นได้ว่า สังคาลกมานพบูชาทิศด้วยการกราบไหว้นั้น มีข้อที่น่าสนใจอยู่ ๒ ประเด็นคือ

๑. เพราะเหตุไรบิดาของสังคาลกมานพจึงสั่งกำชับกับบุตรก่อนตายให้บุตรของตนบูชา ด้วยการกราบไหว้ทิศ

๒. เพราะเหตุไรพระผู้มีพระภาคจึงทรงยกเรื่องนี้ขึ้นแสดงในประเด็นนี้พระพุทโฆสจารย์^{๗๖} ได้อธิบายไว้ดังนี้

^{๗๕} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๘-๑๙๒/๕๐-๕๑, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๘-๑๙๒/๙๒, พุ.ธ.อ.(บาลี)๖/๑๐๕-๑๑๐, พุ.ธ.อ.(บาลี)๖/๑๖๓-๑๗๐.

^{๗๖} พระอรรถกถาจารย์ ชาวอินเดีย ผู้แต่งคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เช่น คัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาวินัยปิฎก คัมภีร์สมังควลิลาสินีอรรถกถาทีฆนิกาย เป็นต้น อ้างใน เสนาะ ผดุงฉัตร, **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๒๙-๓๒.

๑. สิงคาลกมาณพเป็นบุตรของคหบดีมหาศาลคนหนึ่งในกรุงราชคฤห์เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา ทั้งคหบดีและภรรยาต่างก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน^{๗๗} แต่บุตรคือสิงคาลกมาณพเป็นผู้ไม่มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา เมื่อบิดามารดาแนะนำให้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคและพระมหาเถระมีพระสารีบุตรเถระ พระมหาโมคคัลลานเถระ พระมหากัสสปเถระ เป็นต้น มักจะตอบว่า เขาไม่มีกิจจะต้องไปหาสมณะเหล่านั้น การเข้าไปหาสมณะจะต้องไหว้การน้อมตัวลงไหว้ทำให้เจ็บหลัง การนั่งคุกเข่าทำให้เจ็บเข่า การนั่งบนพื้นทำให้เสื้อผ้าแปดเปื้อน เศร้าหมอง เก้าเร็วการเข้าไปนั่งใกล้ทำให้ต้องสนทนาพูดจาซึ่งจะนำไปสู่ความสนิทสนม และจะต้องนิมนต์ให้รับจีวร บิณฑบาต เป็นต้น ซึ่งทำให้สิ้นเปลืองทรัพย์เปล่า ๆ ด้วยเหตุนี้ บิดามารดาจึงเลิกแนะนำต่อมา เมื่อบิดาป่วยหนักนอนชมอยู่บนเตียง ได้ส่งสิงคาลกมาณพก่อนตายให้มั่นไหว้ทิศ ทั้งนี้โดยหวังว่า สิงคาลกมาณพคงไม่เข้าใจความหมาย และต้องไหว้ทิศอย่างที่คนทั่วไปไหว้กัน ซึ่งจะเป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคหรือพระอริยสาวกเห็นเข้าแล้ว จะช่วยแนะนำให้เข้าใจความหมายตามเจตนาของตนได้

๒. ตอนเช้าตรู่ของวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระสูตรนี้พระองค์ทรงตรวจดูหมู่สัตว์ที่ควรโปรดตามหน้าที่หรือพุทธกิจประจำวัน ทรงเห็นอุปนิสัยของสิงคาลกมาณพ จึงเสด็จมาสอนเรื่องนี้ตามที่ผู้เป็นบิดาประสงค์และทรงมุ่งหมายให้พระธรรมเทศนานี้ เป็นคิหิวินัย คือข้อปฏิบัติของคฤหัสถ์สืบต่อไปด้วย และ คิหิวินัยนี้ได้กลายมาเป็นธรรมะสำหรับสังคมที่ชาวพุทธทั่วไปยึดถือปฏิบัติกันสืบมาจนบัดนี้^{๗๘}

ศาสนาพราหมณ์เกิดมาก่อนศาสนาพุทธ ประมาณ ๙๐๐-๑๐๐๐ ปี^{๗๙} วัฒนธรรมและความเชื่อเดิมที่เคยยึดถือปฏิบัติกัน ยังคงมีอยู่และได้รับการสืบทอดเรื่อยมาจนถึงยุคที่พระพุทธศาสนาเกิดขึ้น ความเชื่อดั้งเดิมแม้บางครั้งจะเหลืออยู่บ้าง ทั้งๆ ที่ผู้ปฏิบัติบางครั้งรู้ความหมายบ้าง ไม่รู้บ้าง ก็ถือว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดา สิงคาลกมาณพเองแม้ว่าบิดามารดา จะหันมานับถือพระพุทธศาสนาแล้วก็ตาม แต่ตนเองไม่เข้าใจเพราะไม่สนใจในเรื่องนี้เลยทำให้เข้าใจไปว่าการทำการบูชาด้วยการกราบไหว้ทิศที่บิดาสั่งเอาไว้เป็นเรื่องเหลวไหลไม่ประกอบด้วยปัญญา จึงทำตามคำสั่งของบิดาสักว่าแต่ทำไปอย่างนั้น ไม่เข้าใจความหมาย ไม่รู้ว่าทิศที่ตนบูชา กราบไหว้นั้นเป็นทิศ

^{๗๗} โสดาบัน ได้แก่ ผู้ถึงกระแสที่จะนำไปสู่นิพพาน, พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุโสดาปัตติผล(พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๕๒.

^{๗๘} ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๔๒-๒๔๔/๑๓๒-๑๕๑. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๗๙} ดนัย ไชยโยธา, **นานาศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๕.

อะไร ทำไมต้องบูชา กราบไหว้ด้วย ที่บูชากราบไหว้นั้นก็เป็นเพียงการทำตามคนในสมัยนั้นเท่านั้น ที่มักจะมีการนิยมการบูชาด้วยการไหว้ทิศกัน

ส่วนแนวความคิดเรื่องการบูชากราบไหว้ทิศ ๖ ทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าทรงสอนให้บุคคลปฏิบัติต่อกัน เพื่ออนุเคราะห์ช่วยเหลือกัน เพราะมนุษย์มีการอยู่รวมกันเป็นหมู่เป็นคณะ โดยเริ่มจาก ครอบครัว หมู่บ้าน ชุมชน ประเทศ เป็นต้น ถ้าแต่ละสังคมมนุษย์มีการบูชาเคารพ กราบไหว้กัน เช่น ผู้น้อยบูชาคุณความดีของผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่บูชาคุณความดีของผู้น้อย อย่างนี้เป็นต้น สังคมก็จะเกิดความสงบสุข การบูชาด้วยการกราบไหว้ทิศ ซึ่งพระพุทธศาสนาแสดงไว้ก็เพื่อให้คนในสังคมปฏิบัติต่อกัน กลายเป็นความสัมพันธ์กันของคนในสังคม เช่น การบูชาด้วยการกราบไหว้ เคารพระหว่าง บิดามารดา กับบุตร อาจารย์กับศิษย์ สามีกับภรรยา มิตร กับมิตรนายจ้างกับลูกจ้าง สมณะ หรือนักบวชกับประชาชน เหล่านี้เป็นต้น เป็นการปฏิบัติบูชาต่อกันของคนในสังคม ถือว่าเป็นการบูชาอย่างหนึ่งเหมือนกับการที่มนุษย์อยู่รวมกัน เป็นกลุ่ม เป็นคณะเป็นสังคม จะอยู่คนเดียวในโลกไม่ได้จึงต้องรู้จัก ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อต่อกัน หลักการบูชาด้วยการกราบไหว้ทิศ ๖ จึงถือว่าเป็นหน้าที่ เป็นกิจที่ควรทำ การบูชาในลักษณะนี้เป็นสิ่งที่ชอบ โดยเฉพาะการอยู่รวมกันในสังคม หากคนในสังคมขาดการบูชา ยกย่อง ให้เกียรติเคารพ กันและกัน โดยต่างคิดว่าไม่ใช่ธุระ ไม่ใช่หน้าที่ ไม่ต้องบูชาใคร ไม่ต้องให้ใครมาบูชา มาเคารพ กราบไหว้หรือหากทำการบูชาที่ผิด บูชา ยกย่องคนที่ไม่ควรบูชา ก็จะเป็นเหตุให้เกิดความเสียหายได้เช่นกัน แต่หากทุกคนปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างสมบูรณ์เช่น บุตร บูชา ความดีของบิดามารดา ศิษย์บูชาคุณความดีของครูอาจารย์ เป็นต้น สังคมก็จะมีสันติสุข

จะเห็นได้ว่ามรรยาผู้ดี ก็คือความเป็นผู้มีบุคลิกภาพดี หรือมารยาทที่ดีงามในสังคมไทยนั่นเอง หากพิจารณาจะเห็นได้ชัดเจนว่า สมบัติของผู้ดีก็คือขยายความของหลักเสขียวัตถ์นั่นเอง เพราะหลักการบัญญัติพระวินัยของพระพุทธเจ้านั้น จะมีก็ต่อเมื่อมีการเกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ มีผู้ใดคนหนึ่งเป็นที่เสื่อมศรัทธาปสาทะของประชาชน จึงอาจเห็นว่ามีน้อยเพียง ๗๕ ข้อเท่านั้น แม้กระนั้นก็ทรงมีพระพุทธาณุญาตไว้ว่า ให้สงฆ์เป็นใหญ่ประชุมกันตั้งข้อบัญญัติขึ้นใหม่ได้ โดยที่ไม่ขัดกับสิ่งที่ควรที่เคยทรงบัญญัติไว้แล้ว อนึ่ง สังคมแต่ละสังคมย่อมแตกต่างกันบ้างเรื่องความเชื่อและความประเพณี และสังคมสงฆ์กับสังคมคฤหัสถ์ก็แตกต่างกันในเรื่องวิถีชีวิต แต่คุณธรรมจริยธรรมย่อมไม่แตกต่างกันมากนัก อาจผิดแผกยิ่งหย่อนเฉพาะในส่วนพระวินัยเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงมีการปรับขยายเสขียวัตถ์ให้เหมาะสมกับคฤหัสถ์ โดยมีข้อปลีกย่อยมากกว่าเพื่อให้สอดคล้องกับสังคมไทย ทั้งนี้โดยไม่ผิดกับพระวินัยหมวดเสขียวัตถ์

นอกจากนี้ คำแนะนำเกี่ยวกับอาจารย์ หรือข้อควรประพฤติสำหรับพระภิกษุสามเณร สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ปุดณกมหาเถระ) ได้กล่าวดังนี้ว่า

๑. อย่าสะพายย่ามขึ้นป่า

๒. อย่าแบกร่ม

๓. อย่าเลิกขายจีวรขึ้นพาดไหล่

๔. อย่าคาบบุหรี่หรือเดินสูบบุหรี่ตามถนนหรือในที่สาธารณะ

๕. ออกนอกคณะ (หรือนอกเขตวัด) ให้ห่มจีวร แม้มีอังสะออกนอกคณะก็ไม่ควร

๖. การนุ่งห่ม มิใช่เพื่อความสวยงาม แต่ควรจะระวังอย่าให้สกปรกเปรอะเปื้อนและส่งกลิ่น โดยเฉพาะเวลาออกนอกวัดหรือไปในงานพิธี ควรใช้สบง อังสะ จีวรให้เป็นสีเดียวกัน หรือใกล้เคียงกันที่สุด อย่าให้ผิดสีกันจนดูไม่เรียบร้อย

๗. เวลานุ่งห่มไม่ว่าในวัดหรือนอกวัด ควรหาที่กำบังไม่ควรนุ่งห่มในที่เปิดเผย

๘. ถึงวันโกนถ้าจะไปในงานพิธีตอนเช้าไม่ต้องโกนศีรษะ ตอนบ่ายถ้าจะไปในงานพิธีจะต้องโกนก่อนไป

๙. เวลาประชุมหรือไปในงานพิธี ควรไปถึงสถานที่ก่อนผู้ใหญ่ อย่าให้ผู้ใหญ่ไปรอผู้น้อย ความจริงผู้น้อย ควรจะไปรอรับผู้ใหญ่ จึงจะชอบด้วยระเบียบ

๑๐. เวลาไปในงานพิธี ไม่ควรเดินไปถึงอาสนะแล้วนั่งลงเลยทีเดียว เป็นกิริยาไม่สุภาพ ควรคุกเข่าลงหน้าอาสนะ แล้วเดินเข้าเข้าไปนั่ง และต้องรอพระเถระผู้ใหญ่หรือรอให้พร้อมกัน

๑๑. ในงานพิธีเจริญพระพุทธมนต์ ให้วางพัดข้างขวา วางยามไว้ข้างซ้ายเราเสมอไป

๑๒. ควรมีผ้ากราบติดยามไปในงานพิธีทุกครั้ง การใช้ผ้าเช็ดหน้า หรือผ้าอื่นรับของที่สตรีนำมาถวาย เป็นการไม่สมควร

๑๓. การจับพัดในงานพิธีทั่วไปใช้มือขวา ถ้าบังสุกุลใช้มือซ้าย ส่วนมือขวาจับผ้าภูษาโยง อย่าเอนพัดโยกหน้าเยื้องหลัง ต้องตั้งให้ตรง แมื่อก่อนหรือเมื่อเสร็จพิธีแล้ว การถือพัดควรให้อยู่ในลักษณะสำรวมเสมอ อย่าถือต่ำหรือแกว่งพัดไปมา เป็นกิริยาที่ไม่งาม

๑๔. ไม่ควรนั่งเสมอแถวเดียวกับผู้ใหญ่ ควรนั่งเยื้องหรือแถวถัดลงมา ถ้าจำเป็นต้องนั่งแถวเดียวกันกับผู้ใหญ่ควรนั่งข้างซ้ายผู้ใหญ่

๑๕. ไม่ควรนั่งเบียดเสียดผู้ใหญ่ หรือใกล้เกินไป

๑๖. ไม่ควรพูดข้ามศีรษะผู้ใหญ่ คือยืนคอบไปพูดกับผู้อื่นที่อยู่ตรงกันข้ามกับเรา ซึ่งผู้ใหญ่คั่นอยู่ในระหว่างกลาง

๑๗. ไม่ควรพูดทะลุกลางปล้อง คือผู้ใหญ่พูดอยู่ยังไม่จบพูดแทรกขึ้นในระหว่าง

๑๘. ไม่ควรพูดคัดค้านผู้ใหญ่อะไรๆ โดยลักษณะไม่เคารพ
๑๙. เดินตามผู้ใหญ่ ไม่ควรให้ใกล้นัก ห่างนัก ควรเดินเอียงอยู่ข้างซ้ายท่านนิดหน่อยเสมอ ไม่ควรเดินเอียงขวา
๒๐. ไม่ควรเดินแซงขึ้นหน้าผู้ใหญ่หรือเดินนำหน้าผู้ใหญ่ ถ้าจำเป็นจะต้องขึ้นหน้าควรแซงให้ห่างมากๆ
๒๑. ถ้าเดินสวนทางกับผู้ใหญ่ ควรหลีกทางขวา หรือควรหยุดยืนอยู่และหันหน้ามาทางท่าน ให้ท่านผ่านไปก่อนแล้วจึงค่อยเดินต่อไป
๒๒. ถ้าเราเดินอยู่ รู้ว่าผู้ใหญ่เดินตามมา ควรหยุดหลีกให้ท่านเดินไปข้างหน้าเสียก่อนแล้วจึงเดินตามท่าน
๒๓. ผู้ถือคัมภีร์พระธรรม ไม่ควรเดินตามหลังพระผู้เทศน์ ควรถือออกมาหน้าห่างพอสมควร และไม่ควรแบกหรือถือคัมภีร์โดยอาการไม่เคารพ
๒๔. การนั่งร่วมยานพาหนะไปกับผู้ใหญ่ เช่น นั่งในรถ ในเรือ ไม่ควรนั่งอาสนะเดียวกับท่าน สำหรับในรถ ควรนั่งข้างหน้า ส่วนในเรือ ควรนั่งข้างหลัง ถ้าจำเป็นจะต้องนั่งเคียงท่าน ควรนั่งข้างซ้ายท่านให้ท่านนั่งข้างขวาเรา และควรไหว้ขอโอกาสก่อนเสมอ
๒๕. การเดินนำทางผู้ใหญ่ ไม่ควรนำตรง ควรเดินเลี้ยวข้างนำท่านไป
๒๖. ผู้ใหญ่ไม่กั้ร่ม เราก็ไม่ควรกั้ร่มเดินตามท่าน ผู้ใหญ่ไม่สวมรองเท้า ก็ไม่ควรสวมรองเท้าเดินตามท่าน
๒๗. ยืนพูดกับผู้ใหญ่ที่ท่านไม่ได้สวมรองเท้า ไม่ได้กั้ร่ม ถ้าเราสวมรองเท้า ควรถอดรองเท้าลงจากรองเท้าและลดร่มทุกครั้ง
๒๘. ไม่ควรนั่งโดยอาการไม่เคารพพูดกับผู้ใหญ่ เช่น นั่งขัดสมาธิหรือนั่งชันเข่าหรือนั่งท้าวแขน เป็นต้น
๒๙. อยู่ในบ้านหรือในที่มิใช่วัด ไม่ควรกราบ ไหว้พระผู้ใหญ่ เพียงแต่ทำความสำรวมแสดงอาการเคารพเท่านั้น
๓๐. ผู้ใหญ่นั่งอยู่ จะเปิดปิดประตูหน้าต่าง หรือเอื้อมหยิบของที่อยู่สูงกว่าศีรษะผู้ใหญ่ควรไหว้หรือขอโอกาสก่อนทุกครั้ง
๓๑. ไม่ควรยื่นฉันทาหรือยื่นดื่มนี้ เป็นต้น ควรนั่งลงก่อนแล้วจึงฉันทาหรือดื่ม
๓๒. เวลาฉันทาอาหาร ควรห่มผ้า และนั่งฉันทาให้เรียบร้อยทุก ๆ ครั้ง

๓๓. แม้อยู่ภายในกุฏิหรือภายในคณะ อย่างนุ่งผ้าเหินบกระเตี่ยว หรือนุ่งผ้าลอยชาย

๓๔. อย่าเอาผ้าอาบ - อังสะ - จีวรคล้องคอหรือพาดไหล่เดินไปมา หรือปล่อยชายลงข้างหน้า ข้างหลังก็ไม่สมควร

๓๕. อย่าเอาผ้าอาบพันเอว

๓๖. เวลาเข้าประชุมหรือต่อหน้าผู้ใหญ่หรือญาติโยม อย่างนั่งเท้าแขน หรือก้มหน้าเอนหลัง

๓๗. เวลาจะเปลี่ยนท่านั่งพับเพียบจากขาข้างหนึ่ง ให้คุกเข่าเปลี่ยนเท้าทั้งสองด้านหลัง อย่าเปลี่ยนโดยเอามาทางด้านหน้า

๓๘. อย่าเล่นหรือออกกำลังกายอย่างคลุกหัด เช่น หมากรุก ไพ่ เตะตะกร้อ ชกมวย เป็นต้น ถ้าจะออกกำลัง ควรหาวิธีโดยควรแก่สมณสาธูป

๓๙. อย่าทดลองหรือใช้เครื่องนุ่งห่ม หรือเครื่องประดับอย่างคลุกหัด เช่น นาฬิกาข้อมือ รองเท้า หมวก เสื้อ กางเกง เป็นต้น

๔๐. เวลาลงทำวัตรสวดมนต์หรือเข้าประชุม ควรจัดนั่งเรียงแถวหน้ากระดานให้เป็นระเบียบเรียบร้อย อย่างนั่งห่างกันเป็นหย่อม ๆ หรือแถวคด คู่มือเรียบร้อย

๔๑. เวลาเข้าหรือเลิกประชุม ไม่ควรแย่งกันเข้าหรือออก ควรให้อีกฝ่ายหนึ่งตามลำดับอาวุโส

๔๒. เวลาไปในงานพิธี ตอนจะลุกออกจากอาสนะ ควรให้ประธานหรือหัวหน้าลุกก่อน นอกนั้นให้ลุกและออกมาตามลำดับ จนถึงปลายแถว ผู้อยู่ปลายแถวไม่ควรลุกและออกก่อน

๔๓. ดอกไม้ธูปเทียนที่ท่ายกทวยิกาถวายมา ไม่ควรทิ้งขว้างหรือวางไว้ในที่ไม่สมควร ควรนำมาบูชาพระ

๔๔. อย่าทิ้งเศษขยะหรือสิ่งของลงทางหน้าต่าง หรือจากชั้นบนลงพื้นชั้นล่าง และตามบริเวณวัดหรือที่สาธารณะ เป็นกิริยาของ ผู้ที่ไม่มีมารยาท ควรหาที่ใส่แล้วนำไปทิ้งในที่ที่จัดไว้

๔๕. อย่าเปิดวิทยุเสียงดังให้ผู้อยู่ใกล้เคียงรำคาญ

๔๖. ให้ช่วยกันดูแลรักษาความสะอาดภายในกุฏิ ควรหาที่ใส่แล้วนำไปทิ้งในที่ที่จัดไว้

๔๗. ไปในงานพิธีสวดมนต์ในวัดหรือนอกวัด ไม่ควรเอาหนังสือสวดมนต์ - แบบไปกางสวด หรือเอาหนังสือไปอ่าน หรือเอาตำราไปท่อง เป็นกิริยาที่ไม่งาม

๔๘. ให้ช่วยกันสอดส่องผู้อยู่ในปกครองของตน ตลอดผู้ที่มาพักพาอาศัย ให้เอื้อเฟื้อต่อระเบียบของคณะและของวัด

๔๙. ไปลา มาบอก โดยวาจาหรือโดยลายลักษณ์อักษร เป็นสมบัติของผู้ที่ควรปฏิบัติ

๕๐. อย่าสะพายกล้องถ่ายรูปในที่สาธารณะ

๕๑. อย่ารับเป็นมัคคุเทศก์พาคนต่างชาติเที่ยว^{๔๐}

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่าคำศัพท์ภาษาบาลีที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยมารยาทหรือมรรยาท ที่นิยมใช้กัน ประกอบด้วย “อาจารย์ อัชฌาจารย์ และ อากัปปะ” เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดมีความมุ่งหมายเกี่ยวกับความประพฤติ การแสดงออก กิริยาอาการที่แสดงออกทั้งทางกายและทางวาจาโดยการเคลื่อนไหวทางร่างกายมีการเดิน การกิน การนั่ง การนอน และการพูด เป็นต้น เป็นคำกลางๆ ไม่ดี ไม่ชั่ว แต่ถ้าแสดงออกในทางที่ดี ก็เรียกว่า “มารยาทดี” ถ้าแสดงออกในทางที่ชั่ว ก็เรียกว่า “มารยาทเสีย” ส่วนคำบาลี คำว่า “มารยาทที่ดี ท่านจะใช้คำว่า อาจารย์ คือความประพฤติ ความเป็นไปอันบุคคลพึงประพฤติโดยเอื้อเฟื้อ”

๓.๕ สรุปท้ายบท

มารยาทเป็นระเบียบแบบแผนการประพฤติที่ดั่งงามอันแสดงถึงพฤติกรรมที่สุภาพเรียบร้อย ละมุนละไมทั้งทางกาย วาจาโดยมีใจเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมให้แสดงออกได้อย่างเหมาะสม เป็นองค์ประกอบย่อยของวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติที่สมควรจะถ่ายทอดสืบต่อไป มารยาทไทยเป็นกิริยามารยาทที่ คนไทยได้สร้างสรรค์ให้เหมาะกับลักษณะนิสัยของคนไทยและสภาพแวดล้อมของประเทศไทย ดังนั้น กิริยามารยาทในแต่ละท่าแต่ละแบบต่างๆ ดั่งงามและถูกต้องตามหลักของกายวิภาคและมีความทันสมัยอยู่ตลอดเวลา องค์ประกอบของมารยาทไทย ดังต่อไปนี้

๑. มีกิริยา วาจา สุภาพ เรียบร้อยอ่อนโยนต่อชนทุกชั้น
๒. ตกแต่งร่างกายด้วยเสื้อผ้าตลอดจนใบหน้า และทรงผมให้ดูกระเปียบสมส่วนแต่พองาม สุภาพเหมาะสมทุกโอกาส สะอาดและประหยัดอีกด้วย
๓. มีอิริยาบถอยู่ในท่าธรรมดา ไม่ฝืน งามแต่สุภาพ ไม่แข็งกระด้าง ไม่ตีเสมอ ไม่ตื่นกลัว ไม่หัวเราะเปิดเผยเสียงดังหรือหลุกหลิกและไม่เก้อเขินหรือกระดากอาย
๔. การแสดงมารยาทไม่จำเป็นต้องเข้าเกินควรและต้องไม่ลบลบจนขาดความเรียบร้อยงดงาม ประเพณีของมารยาท จำแนกออกได้เป็น ๓ ประการ ได้แก่ มารยาททางกาย มารยาททางวาจา และมารยาททางจิตใจ การแสดงออกทางกิริยาท่าทางหรือทางวาจาก็ดี ล้วนมีใจเป็นหลักเป็นประธาน สั่งการให้ทำ ให้พูด ให้คิด นำมาก่อนเสมอ ดังนั้นจึงควรตั้งใจไว้ให้ถูกต้องก่อนสิ่งอื่นใดทั้งหมด ถ้าใจคิดไปในทางที่ดีงามก่อนแล้ว วาจาหรือกิริยาท่าทางก็

^{๔๐} สมเด็จพระธีรญาณมุนี (วิฑูรย์มหาเถร), *มารยาทสำหรับบรรพชิต*, วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล : <http://www.watthasai.net/aticle/ajara.html>, [วันที่ ๒๐ มกราคม ๒๕๖๐].

จะแสดงออกมาดีตาม แต่ถ้าใจไม่ร่าเริง หงุดหงิด งุ่นง่าน เศร้าหมอง ฯลฯ กิริยาท่าทางตลอดถึงวาจา ที่แสดงออกมาก็จะไม่ดีตามไปด้วยอาจกล่าวได้ว่า ผู้ที่มีมารยาทดีต้องมีการฝึกฝนอบรมจิตใจ เมื่อจิตใจดีย่อมหมายถึงการแสดงออกทางกายและวาจาดีตามไปด้วย ยังประโยชน์ให้เกิดแก่ตนเองและสังคม ส่วนคำว่า มารยาทในสังคมนั้น หมายถึงกรอบหรือระเบียบแบบแผนที่ควรประพฤติหรือควรละเว้นในส่วนที่เกี่ยวกับผู้อื่น รวมทั้งชุมชนหรือคนหมู่มาก โดยเหตุที่มนุษย์เราไม่สามารถอยู่ลำพังคนเดียวในโลกได้ ต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่นไม่มากก็น้อย ด้วยเหตุนี้ จึงต้องมีกฎติกำหนดแบบแผนในการอยู่ร่วมกัน ซึ่งทุกชาติทุกประเทศต่างก็มีแบบอย่างทางวัฒนธรรมที่เรียกกันว่า มารยาททางสังคมนี้ทั้งสิ้น เพียงแต่รายละเอียดอาจจะแตกต่างกันบ้าง อย่างไรก็ตาม ด้วยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีปัจจุบัน อาจทำให้คนสมัยนี้หันไปพึ่งพาเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ และมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นน้อยลง อันเป็นเหตุให้ละเลยหรือเพิกเฉยต่อมารยาทที่พึงมีต่อกัน แต่สิ่งเหล่านี้ ก็ยังจำเป็นต่อการอยู่ร่วมกันในทุกสังคม ดังนั้น กลุ่มประชาสัมพันธ์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม จึงขอแนะนำสิ่งละอันพันละน้อยเกี่ยวกับมารยาททางสังคมมาเสนอ เพื่อเป็นเกร็ดความรู้ และประโยชน์ในทางปฏิบัติ เช่น การกล่าวคำว่า “ขอบคุณ” “ขอโทษ” “ขออภัย”

ส่วนความสัมพันธ์ของหลักธรรมวินัยในพระพุทธศาสนากับมารยาทไทยนั้น คือการแสดงออกทางกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม ที่เป็นธรรมฝ่ายสุจริตหรือที่เป็นกุศล โดยการพูด (วาจากรรม) การไหว้ (วันทา) การประนมมือ (อัญชลี) การกราบ (อภิวาท) การลูกรับ และการแสดงความเคารพต่อกันตามหลักชาติวุฒิ คุณวุฒิ วัยวุฒิ และการแสดงออกทางมารยาทสังคมตามหลักทศ ๖ สาราณียธรรม ๗ และ สังคหวัตถุธรรม ๔

แผนภูมิความรู้ประจำบท

